

RS Global

SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

**SOCIAL AND ECONOMIC
ASPECTS OF EDUCATION
in Modern Society**

**Proceedings of the
XI International Scientific and
Practical Conference**

**Social and Economic Aspects
of Education in Modern
Society**

**Vol.1, March 22, 2019,
Warsaw, Poland**

Copies may be made only from legally acquired originals.
A single copy of one article per issue may be downloaded for personal use (non-commercial research or private study). Downloading or printing multiple copies is not permitted. Electronic Storage or Usage Permission of the Publisher is required to store or use electronically any material contained in this work, including any chapter or part of a chapter. Permission of the Publisher is required for all other derivative works, including compilations and translations. Except as outlined above, no part of this work may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means without prior written permission of the Publisher.

ISBN 978-83-952507-7-4

© RS Global Sp. z O.O.;
© The Authors

**RS Global Sp. z O.O.
Warsaw, Poland
2019**

Founder:
RS Global Sp. z O.O.,

Research and Scientific
Group
Warsaw, Poland

**Publisher Office's
address:**

Dolna 17, lok. A_02
Warsaw, Poland,
00-773

E-mail:
rsglobal.poland@gmail.com

The authors are fully responsible for the facts mentioned in the articles. The opinions of the authors may not always coincide with the editorial boards point of view and impose no obligations on it.

CONTENTS

ECONOMY

<i>Zunniyova Khulkar Mukhtorovna</i> IPO METHOD OF ASSESSING THE MARKET VALUE OF THE COMMERCIAL BANK.....	3
<i>Зубко Т. Л., Івасенко Ю.-У. Б., Цуркан О. О.</i> МЕТОДИ ОЦІНКИ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....	5
<i>Власенко М. П.</i> СУЧАСНИЙ ПІДХІД ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ МОНІТОРИНГУ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ...	11
<i>Милен Велев</i> ПРОИЗВОДСТВЕНА СТРУКТУРА НА БВП В БЪЛГАРИЯ.....	16
<i>Серєбряк К. І., Ахромкін О. А., Заблодська Д. В., Ахромкін А. Є.</i> РОЗВИТОК ЕЛЕКТРИЧНИХ МЕРЕЖ УКРАЇНИ.....	20
<i>Сосанидзе М. О., Мамулашвили Л. С.</i> СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ В ГРУЗИИ.....	24
<i>Чутлашвили А. Г.</i> МОНЕТИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ КАК ФАКТОР МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ.....	27

MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Габададзе И. Ш., Мушкудиани Н. С., Церетели И. А.</i> МОТИВАЦІЯ І РОЛЬ ПЕРСОНАЛА В МЕНЕДЖМЕНТЕ АО ШВЕЙНАЯ КОМПАНИЯ «ИМЕРИ».....	32
<i>Dorina Todirică</i> MANAGEMENTUL RESURSELOR UMANE IN SISTEMUL DE INVATAMANT.....	35

LEGAL AND POLITICAL SCIENCE

<i>Adilbek Yermekbayev, Laura Abzharova</i> BLACK SEA REGION IN THE FOREIGN POLICY OF RUSSIA AND TURKEY.....	38
<i>Марадик Н., Цірнер М.</i> ВПЛИВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ НА СУЧАСНІ ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	43
<i>Силенко Н. М.</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	48

IPO METHOD OF ASSESSING THE MARKET VALUE OF THE COMMERCIAL BANK

Basic doctoral student *Zunnunova Khulkar Mukhtorovna*,
Uzbekistan, Tashkent city, Banking Finance Academy of the Republic of Uzbekistan

Abstract. *International practice IPOs are widely used for the development of the securities market and the initial public offering. After an IPO is placed on an IPO, the real price and demand for commercial bank shares arises and this determines the price of a commercial bank, management, investor confidence in profitability of the activity. Subsequently, the market capitalization increases.*

Keywords: *share, IPO, capitalization, commercial bank, authorized capital, stock exchange, privatization.*

Introduction. Commercial banks are the blood system of the economy of the country, their development ensures economic growth and attracting investors to the state. Last two years to increase the level of capitalization of commercial banks, the government has invested almost \$ 1 billion in the authorized capital of banks and increased the state share in banks to 86%. Since 2017, in all areas of the economy, in order to reduce the state share, the placement of shares according to international IPO experience is being introduced. Privatization will be conducted on the basis of the willingness of banks, which are divided into two groups:

The first is banks that are ready for privatization. The second is the banks that will prepare through better management.

An IPO is Initial Public Offering, that is, an initial public offering of shares. This is a process during which commercial banks offer to buy their shares to an unlimited number of investors, that is, it becomes public. With the help of an IPO, commercial banks gain access to as many investors around the world as possible. At the same time, financing does not require repayment - banks do not borrow money, but receive them in exchange for a share in the business.

IPO consists of several stages. At the preliminary stage, the bank analyzes its business, asset structure, informational transparency and many other aspects of its activity.

It also makes it easier for a public bank to attract international credit lines, foreign investors, as well as to enter the global stock market, as financial reporting becomes open.

At the preparatory stage, a marketplace is selected, consultants, underwriters and brokers are determined, a securities prospectus and investment memorandum are compiled (a document with full information for investors), a road show is held (a series of meetings between bank managers and potential investors to increase their attention and interest in stocks).

During the main stage, we collect applications for the purchase of shares, determine the price, satisfy bids and summarize the placement of securities.

The final stage is the beginning of the circulation of securities on stock exchanges and the final assessment of the IPO. Shares bargaining on the stock exchange provide the most accurate estimate of the value of a commercial bank. Such an assessment can be used in negotiations on mergers and acquisitions, and the bank can pay for the purchase not with money, but with its own shares. The share price used for evaluating the performance of top managers and incentive option programs. Also, public status attracts more attention, increases fame and helps in marketing. Before an IPO, the bank publishes only the estimated price range, which may change - usually not much. Exact placement price is unknown. According to statistics, 70-80% of investments in IPOs make a profit of about 60-70%, but the rest does not reach the offering price and causes losses (about 30% on average).

Research results. World exchanges in 2017 made the most significant number of initial public offerings (IPOs) since the financial crisis due to a recovery in US activity and a record number of transactions in China.

In 2017, almost 1.7 thousand companies carried out an IPO, which is 44% higher than the previous year and a record since 2007, according to calculations by Dealogic. The amount of funds

raised also increased by 44% - to \$ 196 billion, the maximum amount since 2014, when the Chinese Alibaba held a placement of shares for \$ 25 billion.

US companies attracted \$ 49 billion through an IPO, double the 2016 figure (\$ 24 billion), which was the worst in more than a decade. Approximately the same volumes were recorded in Europe and the Asia-Pacific region, excluding the PRC.

In China (the stock exchanges of Shanghai and Shenzhen) more than 420 companies were located, which was a record, according to calculations by Ernst & Young. The volume exceeded \$ 33 billion. The Hong Kong Stock Exchange lost first place in terms of placements held, which it held in 2015 and 2016, according to Dealogic. The leader in 2017 was the New York Stock Exchange (NYSE), which rose from third position a year earlier. At the same time Hong Kong fell immediately to the fourth line, skipping ahead also Shanghai and Nasdaq. The London Stock Exchange (LSE) is in sixth place. Milan-based Borsa Italiana conducted an IPO of 30 companies in 2017, which was the maximum in the last ten years.

Since 2017, in Uzbekistan, special attention has been paid to reducing the state share in the economy. In 2018 over 11 months, the number of transactions with securities of the bank amounted to 91.2% (141.5 billion soums). It should be noted that the confidence of individuals in the banking sector has increased and the number of transactions amounted to 97.4% and legal entities 88.2%. The average market value of shares of commercial banks to the nominal value increases by 3.58 ratios. This is considered to be very good indicators of the market capitalization of commercial banks. At the end of February 2019, 3290 transactions were concluded on the Republican Stock Exchange "Tashkent" with 38.666 million units. corporate securities of 55 joint-stock companies in the amount of 8.5 billion soums. This indicator in terms of the number of transactions recorded for February is a kind of record, if we compare it with the number of transactions concluded this month in other years since the beginning of the formation of the exchange.

In February 2019, using IPO JSICB Ipoteka-Bank placed 8867360 units of common shares and 18024110 units of preferred shares. The total amount of transactions for one month of the current year amounted to 52.1 million soums, the market capitalization of shares increased by almost two. Also, the state of its share in JSCB Uz sanoatkurilishbank sold for a total of 92.2 million soums and the market capitalization of this bank also increased by two.

Today, foreign investors are negotiating with the supervisory boards of several Uzbek banks to gradually enter their share capital through their credit lines. Now the International Finance Corporation is working with JSICB Ipoteka-Bank also intends to work with Asia Alliance Bank. The European Bank for Reconstruction and Development has already begun certain negotiations regarding Alokabank. However, at present there are a number of problems that still hinder the development of IPO in Uzbekistan. Note the most basic of them.

1. The main thing is the underdevelopment of corporate law and legislation on the securities market, the problem of protecting property rights. After all, an IPO in Uzbek legislation is not yet provided for.

2. Underdevelopment of the stock market and the weakness of its infrastructure, which is still very expensive and not sufficiently effective.

3. The stock market is characterized by low free-float (the volume of securities in free circulation).

4. Weak development of local institutional investors: pension, mutual funds and insurance funds. In addition, there is a regulatory ban on investing pension funds and mutual funds in an IPO.

In order to improve the IPO and introduce a large-scale SPO, firstly, we must revise the law "On the Securities Market" and introduce new types of placement. Improving the legal framework to ensure the protection of investors' rights, to prevent misunderstandings in IPO and SPO placement It is necessary to increase trust in the stock market and increase the income of the population (as they are the main investors), we will improve the investment climate. Legislative level consideration of investment activities for the fund, companies can increase the number of shares placed on the IPO. Therefore, the improved investment condition will increase the market value of the shares of a commercial bank and this will lead to an increase in market capitalization of the commercial bank.

Conclusions. In conclusion, in all countries where the stock market is not developed, the use of IPOs give a good result. For commercial banks that are engaged in the circulation of money in the economy, reducing the state share increases corporate governance and the price of the bank. The industry ratio that has arisen during trading shows the total return on equity. Application of the above proposals to increase the efficiency of IPO and forms the market value of the bank.

МЕТОДИ ОЦІНКИ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Зубко Т. Л., к.е.н., доцент кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету

Івасенко Ю.-У. Б., студентка I курсу магістратури Київського національного торговельно-економічного університету спеціалізації «Економіка та безпека бізнесу»

Цуркан О. О., студент I курсу магістратури Київського національного торговельно-економічного університету спеціалізації «Економіка та безпека бізнесу»

Україна, Київ

Abstract. *The main objectives of personnel security are defined and its system is formed. The components of the mechanism of providing economic security of the enterprise are grouped. The system of indicators for the express evaluation of the level of personnel security of the enterprise is substantiated. The main objectives of personnel security and elements of its system are formed. The sequence of the formation of a system of indicators for assessing the level of personnel security has been developed.*

The list of indicators for express analysis of personnel security of the enterprise was formulated and substantiated, their thresholds were specified, which is the novelty of the research. Accordingly, they were verified by constructing an estimation formula and the level of personnel security of three enterprises of different industries was analyzed in dynamics for three years.

The presented conceptual provisions require further scientific research in order to prevent and reduce the threats coming from the staff.

Keywords: *personnel security, economic security, analysis, indicators.*

Вступ. Конкуреноспроможність підприємства багато у чому залежить від якості системи управління. На його безпечне функціонування також впливають зовнішні і внутрішні чинники. І якщо ризиками зовнішнього характеру підприємству досить важко керувати і заходи щодо їх протидії мають в основному запобіжний та випереджувальний зміст, то внутрішніми – управляти можливо. При цьому основну їх частину складають ризики, пов'язані з персоналом – а отже, кадрова безпека є вагомою складовою загальної економічної безпеки підприємства.

Виявлення та ліквідація наслідків загроз кадрової безпеки відбувається за оцінкою значень показників дійсного стану кадрової безпеки та їх відхиленням від бажаних. Для визначення рівня кадрової безпеки й усунення їх наслідків необхідно провести комплексну оцінку порогових значень всіх її показників.

Питання щодо визначення індикаторів кадрової безпеки було досліджено в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів, таких як: Алавердов А. Р., Гесць В. М., Івасенко Г. В., Кібанов О. Я., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Козаченко Г. В., Момот Т.В., Петров М. І., Подлужна Н.О. Черняк О. І., Чумарін І. Г., Швець Н. К. та інші. [3-6]

Мета статті полягає у визначенні методів оцінки кадрової безпеки як частини економічної безпеки підприємства.

Результати дослідження. Тема управління бізнесом з позицій економічної безпеки стає дедалі актуальнішою в Україні, як і в інших країнах світу. Шахрайство співробітників призвело до закриття багатьох підприємств у цілому світі. Близько 58% випадків шахрайства зроблено службовцями, 30% – менеджерами, 12% – власниками і провідними менеджерами (статистичні дані ЄС), з цієї причини, за останні десятиліття, у США закрилось близько сотні підприємств [1].

За результатами дослідження, проведеного Ernst & Young, рівень зафіксованого в Україні корпоративного шахрайства трохи вищий за середній, у розвинених країнах (13%), але кращий за показник країн, що розвиваються (20%) [2].

За результатами п'ятого щорічного дослідження корпоративних ризиків Allianz Global Corporate & Specialty у 2016 р. з'ясовано, що ризики, які пов'язані з персоналом, входять до 15 основних бізнес-ризиків як великих, так і середніх та малих компаній. Управлінська практика стверджує, що в середньому близько 80% матеріального збитку компанія отримує в результаті дій власного персоналу [3].

Кадрову безпеку можна визначити як функціональну складову економічної безпеки, що є характеристикою стану захищеності інтересів підприємств від загроз, які прямо пов'язані з діями або бездіяльністю персоналу [4].

Першочерговим завданням забезпечення кадрової безпеки підприємства є виявлення загроз та ризиків. Для швидкого виявлення їх необхідно чітко систематизувати та

класифікувати. За найбільш простою класифікацією виділено такі кадрові ризики: посадовий, кваліфікаційно-освітній, ризик зловживань і несумлінності, ризик неприйняття співробітниками нововведень [5].

Для зменшення цих ризиків необхідно забезпечити чітку координацію дій. Виділено функції кадрової безпеки в системі управління персоналом та роботи, які виконуються за кожною функцією (табл. 1).

Таблиця 1. Функції кадрової безпеки в системі управління персоналом

Функції	Зміст робіт
Організаційна	відбір кадрів за рівнем професійності, ділових і особистих якостей, технічне та програмне забезпечення; класифікація і систематизація ризиків для даного бізнесу
Правова	правова захищеність інтересів підприємства і працівників; укладення договорів при прийнятті на роботу; вирішення трудових спорів за участі представників усіх розділів
Інформаційна	ознайомлення з нормативною документацією про дотримання кадрової безпеки; інформаційно-роз'яснювальні роботи з колективом стосовно нововведень інформування персоналу про фактичний економічний стан і безпеки
Технологічна	рівень прогресивності технологій, що використовуються; оновлення програмного забезпечення для захисту кадрової безпеки; рівень технологічного потенціалу і ступінь його захищеності
Освітня	курси з підвищення кваліфікації; освоєння нових технологій і нових професій; навчання методам захисту інтелектуальної та інформаційної власності
Мотиваційна	система заходів по моральному і матеріальному стимулюванню; формування престижності роботи в компанії; турбота про зовнішній і внутрішній імідж компанії
Контроль	моніторинг дотримання внутрішнього розпорядку всіма підрозділами; проведення періодичних атестацій працівників; контроль за виконанням роботи і дотриманням установлених правил і норм; виявлення недочетів і витоку інформації

Необхідно вибудувати систему кількісних і якісних показників кадрової безпеки та встановити їх порогові значення. Нижче наведено принципи вибору даних показників:

- принцип повноти (комплексності): система показників повинна повно характеризувати всі складові кадрової безпеки;
- принцип ненадлишковості: показники не повинні дублювати одні й ті ж характеристики кадрової безпеки;
- принцип інформаційної простоти: показники базуються на наявній звітності підприємства;
- принцип нормалізації: у кінцевому результаті показники потрібно звести до однакової спрямованості та одиниць вимірювання.

При застосуванні схожої методики для Якщо застосовувати подібну методику для побудови системи показників кадрової безпеки, то в неї потрібно також проранжувати значення показників на основні та другорядні [2]:

- показники кількісного і якісного складу персоналу підприємства та їхня динаміка (середньооблікова чисельність персоналу підприємства, динаміка її зміни; плинність кадрів; відтік кадрів; віковий, соціальний і кваліфікаційний склад персоналу);
- показники ефективності використання персоналу підприємства (показники продуктивності та фондозабезпеченості праці та ін.);
- показники якості мотиваційної системи на підприємстві (відношення рівня заробітної плати співробітників підприємства до середньої по галузі, рівень заборгованості по заробітній платі);
- показники рівня лояльності персоналу (використання влади, фінансові махінації, розголошення комерційної таємниці, відносини в колективі, рівень соціально-психологічного клімату в колективі);

- показники ефективності прийнятих заходів щодо забезпечення кадрової безпеки, що розраховуються на основі карти розрахунку ефективності прийнятих заходів щодо попередження збитків.

Аналіз існуючих вітчизняних і зарубіжних методик оцінки кадрової безпеки вказує, що ці методики в більшості випадків мають певні недоліки, а саме:

- статичність критеріїв кадрової безпеки – безпека повинна розглядатися в динаміці, не лише як стан, але і як процес;
- акцентування уваги в основному на кількісних показниках - кадрова безпека характеризується і системою якісних показників;
- незбалансованість показників, які описують вплив загроз кадровій безпеці підприємства;
- історичний характер даних про стан кадрової безпеки.

Була розроблена послідовність формування системи показників оцінки стану кадрової безпеки (рис. 1). Визначення факторів, що впливають на кадрову безпеку (I етап) ґрунтується на результатах дослідження науковців, експертному опитуванні та особистих спостереженнях автора.

На основі проаналізованих джерел визначаються показники (II етап), які характеризують кадрову безпеку підприємства за функціональними складовими.

III етап – це аналіз та коригування визначених раніше показників. За результатами попереднього етапу формується система показників оцінки рівня кадрової безпеки підприємства.

Рис. 1. Етапи формування системи показників оцінки стану кадрової безпеки підприємства

Запропонована послідовність дозволяє сформувати таку систему показників, яка передбачає взаємозв'язки між основними напрямками стратегії розвитку підприємства. А це дозволяє більш точно вибирати індикатори кадрової безпеки та на їх основі визначати інтегральний показник рівня кадрової безпеки підприємства. Розроблену послідовність оцінювання стану кадрової безпеки підприємства наведено на рис. 2.

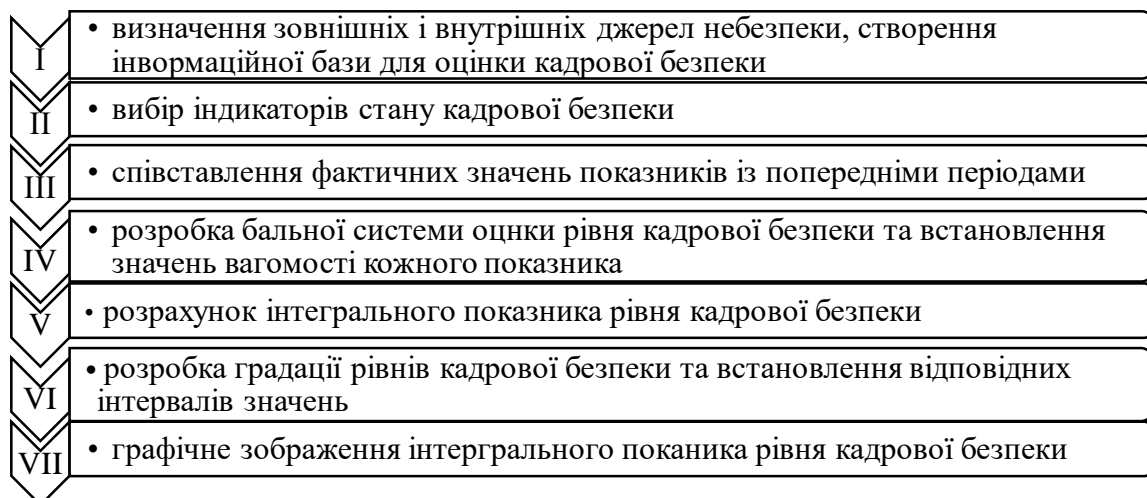

Рис. 2. Етапи оцінювання рівня кадрової безпеки

Аналіз показників ґрунтується на використанні наступних звітів: «Звіт з праці» (річний і квартальний), «Звіт про кількість працівників, їхній якісний склад та професійне навчання», «Звіт про стан заборгованості із заробітної плати», тощо. Дані документи готують відповідні служби підприємства: відділ кадрів, планово-економічний, бухгалтерія тощо.

Як було наведено раніше, для характеристики рівня кадрової безпеки, одним з найважливіших етапів є формування системи показників. Він визначає ефективність функціонування системи управління кадровою безпекою. Своєчасність розпізнавання й можливість попередження наслідків негативних тенденцій розвитку підприємства залежить від того, наскільки точно та повно сформовано систему показників.

Нижче наведена система показників оцінки рівня кожної зі складових кадрової безпеки.

Таблиця 2. Система індикаторів для визначення рівня кадрової безпеки

Складова кадрової безпеки	Показник
Соціально-мотиваційна безпека	Коефіцієнт плинності кадрів; Показник укомплектованості кадрами; Співвідношення фактичного фонду робочого часу 1-го працівника та максимально можливого; Співвідношення фактичного значення продуктивності праці та оптимального рівня по галузі; Коефіцієнт вікової структури персоналу; Коефіцієнт спеціалізації кадрів; Співвідношення середньомісячної заробітної плати на підприємстві та середньомісячної заробітної плати в галузі; Показник мотивації заробітної плати; Частка працівників, які протягом року отримували мінімальну заробітну плату; Співвідношення темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати; Коефіцієнт соціальної захищеності персоналу
Професійна безпека	Коефіцієнт освітнього рівня працівників; Коефіцієнт використання кваліфікації персоналу; Коефіцієнт інтелектуального рівня та винахідництва; Коефіцієнт бездефектності праці персоналу; Частка працівників, що пройшли навчання протягом року; Частка працівників, що підвищили кваліфікацію протягом року; Коефіцієнт забезпеченості інформаційними ресурсами; Коефіцієнт захищеності інформації
Антиконфліктна безпека	Рівень розвитку корпоративної культури; Рівень регламентації соціально-трудових відносин; Рівень ціннісно-орієнтаційної єдності колективу; Ступінь задоволеності працівників стилем керівництва; Ступінь задоволеності працівників роботою; Ступінь задоволеності працівників роботою служби управління персоналом; Співвідношення рівня конфліктності на підприємстві із середньогалузевим рівнем; Частка вирішених деструктивних конфліктів; Рівень лояльності персоналу

Джерело: [6]

Можливо також провести експрес-оцінку стану кадрової безпеки. Алгоритм її проведення сформовано авторами [4]: оцінюючи рівень кадрової безпеки підприємства, спершу визначаємо перелік показників, які є ключовими для досліджуваного підприємства, з урахуванням глибини

аналізу (якщо експрес-аналіз, то відбираються п'ять головних характеристичних індикаторів, якщо деталізований – кількість оціночних показників суттєво більша).

Для експрес-оцінки КБП відбираємо декілька показників, які також можна поділити на стимулятори та дестимулятори. Спершу запишемо стимулятори та (якщо можливо) їх порогові значення до табл. 3 (останній у списку – показник дестимулюючого впливу).

Найвищого ступеня кадрової безпеки підприємство досягає за умови, коли весь комплекс показників перебуває в допустимих межах своїх порогових значень.

Таблиця 3. Показники експрес-аналізу кадрової безпеки підприємства

Показник		Формула розрахунку	Коментар	Порогове значення
K ₁	Коефіцієнт укомплектованості кадрами	$K_{ук} = \frac{Ч_{шт}}{Ч_{факт}}$, де: Ч _{шт} – чисельність працівників згідно з штатним розписом, осіб; Ч _{факт} – фактична чисельність працюючих, осіб	При $K_{ук} > 1$ існує додаткова потреба у персоналі. При $K_{ук} < 1$ є надлишок персоналу	1
K ₂	Показник постійності	$P_{пост} = \frac{Ч_{пост}}{Ч_{сп}}$, де: Ч _{пост} – чисельність постійних працівників, осіб; Ч _{сп} – середньоспискова чисельність працівників, осіб	Чим вище цей показник, тим краще	1
K ₃	Співвідношення темпів зростання заробітної плати та продуктивності праці	$\frac{ЗП}{ПП} = \frac{ТР_{зп}}{ТР_{пп}}$, де: ТР _{зп} – темп зростання зарплати; ТР _{пп} – темп зростання продуктивності праці	Чим більше від порогового, тим краще	1,01
K ₄	Коефіцієнт інтелектуального рівня та винахідництва	$K_{інт} = \frac{К_{інт}}{К_{ср}}$, де: К _{інт} – кількість інтелектуальних розробок протягом року; К _{ср} – середньогалузева кількість розробок за рік	Чим більше, тим краще	1
K ₅	Коефіцієнт плинності кадрів	$K_{пл} = \frac{К_{зв}}{Ч_{сп}}$, де: К _{зв} – кількість звільнених працівників, осіб	Чим менше цей показник, тим ефективніша робота підприємства	*
K ₆	Коефіцієнт освітнього рівня працівників	$K_{ор} = \frac{Ч_{во}}{Ч_{сп}}$, де: Ч _{во} – чисельність працівників з вищою освітою, Ч _{сп} – середньоспискова чисельність працівників, осіб	Чим ближче цей показник до одиниці, тим краще	1
K ₇	Індекс продуктивності праці	$I_{пп} = \frac{ПП_m}{ПП_{m-1}}$, де ПП _m - продуктивність праці в періоді m, ПП _{m-1} - продуктивність праці в періоді, що передує m	Чим більше від порогового, тим краще	1,01

* Коефіцієнт не може дорівнювати нулю і для кожної галузі його межа різна.

Джерело: удосконалено за [4 і 7]

На основі запропонованих коефіцієнтів можна визначити узагальнений показник середнього рівня кадрової безпеки за формулою 1:

$$K_{к.б.} = \sqrt[n]{\prod K_i}, \quad i = 1, n, \quad (1)$$

де: K_i – розрахований i -тий коефіцієнт;

i – індекс коефіцієнта, $i = 1, n$;

n – кількість розрахованих коефіцієнтів.

Запропоновану систему показників варто аналізувати в динаміці за останні два-три роки. Її можна доповнити іншими коефіцієнтами, які характеризували б рівень стимулювання персоналу, оплати праці, кар'єрного зростання тощо. Іншими словами, система кадрової безпеки підприємства має бути спрямована на те, щоб, з одного боку, сприяти мінімізації загроз від персоналу установи, а з іншого, – стимулювати прагнення кожного із співробітників до ефективної роботи [4].

За наведеними в табл. 4 показниками проаналізуємо рівень кадрової безпеки трьох підприємств галузі харчової промисловості у динаміці за три останні роки (табл. 4).

Таблиця 4. Оцінка рівня кадрової безпеки за даними обраних підприємств кондитерської галузі

Показник	«Світоч»			«Рошен»			«АВК»		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017
K_1	0,952	0,914	1,05	0,914	0,944	0,833	0,825	0,982	0,902
K_2	0,992	0,953	0,959	0,889	0,924	0,886	0,891	0,839	0,932
K_3	0,603	1,239	1,48	1,104	0,976	0,945	1,075	0,949	1,108
K_4	0,011	0,018	0,01	0,02	0,03	0,024	0,03	0,038	0,05
K_5	0,02	0,04	0,009	0,03	0,03	0,12	0,11	0,16	0,05
K_6	0,386	0,39	0,405	0,4	0,4	0,41	0,405	0,41	0,44
K_7	0,98	0,94	0,99	0,97	0,99	1,02	0,99	1,02	0,99
Рівень кадрової безпеки	0,737	0,782	0,943	0,812	0,856	0,667	0,705	0,694	0,879

Джерело: розраховано авторами за даними підприємств з сайту www.smida.gov.ua.

Для складання найбільш повної картини кадрової безпеки і попередження загроз, що надходять від персоналу, необхідно аналізувати як внутрішні показники ефективності діяльності підприємства, так і зовнішні – конкурентоспроможність продукції на ринку, марочний капітал підприємства. Саме зовнішні показники виступають як ринкові індикатори стану кадрової безпеки підприємства і формують його конкурентоспроможність у стратегічній перспективі.

Висновки. Кадрова безпека є складовою економічної безпеки, вона розглядається як сукупність умов, за яких потенційно можливі загрози для підприємства попереджені або зведені до такого рівня, коли вони не завдають шкоди функціонуванню підприємства, а також збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і не можуть перешкодити досягненню підприємством стратегічних цілей.

Спираючись на дослідження вищезгаданих у статті авторів було сформовано послідовність формування системи показників оцінки стану та оцінювання рівня кадрової безпеки загалом, а також обґрунтовано перелік показників для експрес-аналізу кадрової безпеки підприємства, зазначені їх порогові значення, що і становить новизну дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційна веб-сторінка Євростату [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/>
2. Офіційна веб-сторінка Ernst & Young Global Limited [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ey.com/ua/uk/home>
3. Allianz Global Corporate & Specialty SE Annual Report 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.agcs.allianz.com/assets/Financial%20Info/2016/AR_AGCS%20SE_2016.pdf
4. Зубко Т. Індикатори кадрової безпеки підприємства / Т. Зубко, В. Лаптева // Вісник КНТЕУ. – 2018. – №4. – С. 57–65.
5. Подлужна Н. С., Єгорова О. Загрози кадровій безпеці та методи їх попередження в виробничо-комерційній діяльності підприємств. Схід. 2016. № 5. С. 56–60.
6. Момот Т. Визначення індикаторів кадрової безпеки в складі фінансово-економічної безпеки / Т. Момот, Х. Чжан. // БІЗНЕС-ІНФОРМ. – 2015. – №8. – С. 266–271.
7. Живко З.Б. Економічна безпека підприємств: сутність, механізм забезпечення та управління (монографія). – Львів. держ. ун-т внутр. справ – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 255с.

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ МОНІТОРИНГУ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ.

Аспірант (здобувач PhD) **Власенко М. П.**

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

Keywords: *Social inequality, inequality assessment methodology, poverty, inequality and poverty monitoring, inequality regulation, government inequality policy*

Одним із найважливіших завдань сьогодення є організація ефективних програм соціальної підтримки населення України. Дана проблема загострюється в умовах економічної нестабільності в країні, зумовленої посиленням внутрішніх та зовнішніх загроз. Підходи до розв'язання проблеми базуються на поглиблених наукових дослідженнях, зокрема, із використанням статистичних методів.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичним та практичним аспектам проблеми соціальної нерівності присвячені роботи таких вчених як Андрійчук В.Р., Данилишин Б.М., Гойчук О.І., Лібанова Е.М., Лісогор Л.С., Макарова О.В., Новак І.М., Огай М.Ю., Осипова І.І., Піскунова О.В., Реут А.Г., Саріогло В.Г., Хмелевська О.М., Холод Н.М., Черенько Л.М., Швець П.А., Шевченко Л.С., Шишкін В.С. та ін. Проте, проблема визначення позитивних та негативних тенденцій соціальної нерівності на основі емпіричних даних із використанням статистичних методів, залишається недостатньо вивченою, що в свою чергу, обумовлює доцільність додаткових досліджень.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження чинників причин та наслідків соціальної нерівності в Україні; концептуальні та методологічні підходи до організації моніторингу бідності; визначення напрямів державної політики у сфері подолання соціальної нерівності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціальна нерівність являє собою нерівномірний розподіл багатства, прав, обов'язків та можливостей між окремими групами населення чи окремими особами. Вона характерна для всіх типів суспільства, хоча має різні форми прояву, ступені впливу і відрізняються причинно-наслідковими зв'язками. Науковці виділяють два основні підходи у поясненні природи соціального поділу: функціональний і конфліктний. Відповідно до першого підходу, соціальна нерівність справедлива та корисна, оскільки виступає мотивом до високопродуктивної діяльності (прихильниками даної концепції є Е. Дюркгейм, Т. Парсонс та інші). Відповідно до другої концепції, соціальна нерівність - явище несправедливе, адже воно стоїть на заваді реалізації людського потенціалу [1, с. 177-179].

Нерівномірне розподілення доходів в окремих групах населення відіграє важливу роль у формуванні нерівності, адже саме через брак коштів неможливо отримати такі послуги як освітні, медичні, житлово-комунальні тощо. Стратифікація за доходами має прямопропорційну залежність із нерівномірним розподілом пропозиції цих послуг на території країни, а це значить, що дії зазначених чинників взаємно посилюються.

Значна диференціація погіршує становище найменш захищених верств населення, призводить до скорочення середньої тривалості життя, зумовлює зростання бюджетних видатків та спричинює соціальні конфлікти.

Диференціацію спричинюють політичні, економічні, географічні, демографічні та інші чинники, які певною мірою впливають на формування доходів домогосподарств, зокрема:

1) особистісні чинники: фізичні та інтелектуальні здібності і таланти особи; освітній, професійний та кваліфікаційний рівень, набутий досвід, вид зайнятості, посадовий статус; наявність підприємницьких здібностей; мотивація і працьовитість; володіння об'єктами власності (майном, ресурсами, цінними паперами); статево-вікова та кількісна структура сім'ї тощо;

2) чинники мікрорівня (обумовлені трудовою діяльністю особи): вид діяльності, до якої відноситься підприємство (фірма), установа або організація; форма власності; організаційно-

правова структура економічного суб'єкта; місце на товарному та ресурсному ринках; технічний рівень оснащення; місцезнаходження; рівень корпоративної культури тощо;

3) чинники макрорівня (пов'язані з національною економікою): економічний потенціал, ефективність національного виробництва, обсяг валового національного доходу, цінова політика країни, система оподаткування, розвиненість інститутів соціального партнерства, які регулюють соціально-трудові відносини тощо [2].

На сучасному етапі перед органами законодавчої і виконавчої влади в Україні стоїть складне завдання - виправдати очікування громадян щодо створення вільного демократичного суспільства, ефективної ринкової економіки і поліпшення якості життя. У 2017 році був прийнятий середньостроковий план пріоритетних дій уряду до 2020 року [3], який став основою для початку системної роботи по проведенню структурних реформ в різних сферах державної політики. Підвищення добробуту громадян стало основною метою, на досягнення якої були спрямовані зусилля уряду в 2016 році. Зокрема, зростання прожиткового мінімуму в 2016 році склало 16,1%. З 1 січня 2017 року вдвічі був підвищений розмір мінімальної заробітної плати - до 3 200 гривень.

Істотний розвиток відбувся за останні два роки в сфері політики щодо подолання бідності та оцінки її масштабів. У 2016 році урядом була прийнята Стратегія подолання бідності [4], а в 2017 році була розроблена і затверджена нова методика комплексної оцінки бідності [5]. У зв'язку з прийняттям цих документів зараз завершується робота по підготовці оновленої методики проведення моніторингу та оцінки ефективності програм соціальної підтримки населення. Важливою умовою якісної підготовки цих документів є побудова ефективної взаємодії всіх зацікавлених сторін, яка здійснюється шляхом створення робочих груп, до складу яких входили представники всіх сторін соціального діалогу та наукових співтовариств, з подальшим проведенням дискусій, засідань і консультацій з експертами.

Проміжні та остаточні варіанти Стратегії та методик надходили на розгляд до відповідних органів виконавчої влади, на завершальному етапі перед затвердженням їх розглядало Міністерство юстиції, а Стратегію - Кабінет Міністрів України. Основними розробниками вищевказаних документів були Міністерство соціальної політики, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство фінансів, Державна служба статистики і Національна академія наук України. Методики містять не тільки перелік і методологію індикаторів для оцінки бідності та ефективності програм соціальної підтримки населення напрямків, а й опис інформаційних джерел для їх розрахунків і організацію моніторингів виконавцями. Розрахунок індикаторів для моніторингів, пов'язаних з питаннями бідності, проводиться Держстатом та Національною академією наук на основі мікроданих обстеження умов життя домогосподарств. Загальну координацію двох моніторингів здійснює Міністерство соціальної політики.

Основними завданнями Держстату при підготовці цих документів була інформаційна підтримка аналізу поточної ситуації, участь у розробці необхідних для моніторингів індикаторів, методології їх розрахунків і релевантних інформаційних джерел. При виборі індикаторів бралися до уваги такі аспекти, як необхідність проведення зіставлень в динаміці; сучасні методологічні підходи до оцінки бідності, що існують в міжнародній, зокрема, в європейській, практиці; національні особливості добробуту та соціальної ізоляції населення; існуюча нормативно - правова база України; наявні інформаційні джерела та їх характеристики; ступінь релевантності індикаторів з точки зору коректного відображення поточних змін ситуації з бідністю, соціальною ізоляцією і ефективністю дії конкретних програм соціальної підтримки населення.

Розглядаючи детально систему показників моніторингу бідності, варто відмітити, що моніторинг бідності проводиться в Україні на постійній основі щоквартально починаючи з 2001 року. Нова методика комплексної оцінки бідності не тільки забезпечує спадкоємність основних критеріїв для оцінки, а й істотно розвиває їх. Крім того, методика містить певні індикатори для оцінки проявів соціальної ізоляції.

Нова методика оцінки бідності передбачає використання 3 груп критеріїв:

І група - основні монетарні критерії бідності:

- середньодушові сукупні еквівалентні витрати становлять нижче 75% медіанного рівня (шкала еквівалентності 1,0; 0,7; 0,7, згідно з якою першій особі в домогосподарстві присвоюється коефіцієнт 1, а всім іншим особам - 0,7);

- середньодушові еквівалентні доходи являються нижчими від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму;

- середньодушові сукупні еквівалентні витрати являються нижчими від фактичного прожиткового мінімуму;

- середньодушові еквівалентні доходи являються нижчими від фактичного прожиткового мінімуму.

Для основних монетарних критеріїв бідності розраховуються показники рівня і глибини бідності, а також сукупного і середнього дефіциту доходів бідного населення.

II група - інші монетарні критерії бідності:

- середньодушові сукупні еквівалентні добові витрати нижче 5,05 долара США (за паритетом купівельної спроможності);

- середньодушові еквівалентні доходи нижче 60% медіанного рівня (шкала еквівалентності 1,0; 0,5; 0,3, згідно з якою першій особі в домогосподарстві у віці 14 років і старше присвоюється коефіцієнт 1, іншим особам у віці 14 років і старше - 0,5, а у віці 0-13 років - 0,3);

III група критеріїв бідності за ознаками депривації - наявність у домогосподарства в зв'язку з відсутністю грошей 4 з 9 таких ознак депривації:

- наявність у домогосподарства заборгованості по виплатах іпотечного кредиту або орендної плати за житло, за рахунками за комунальні послуги, за платежами за придбані товари чи послуги;

- домогосподарство не може оплатити тижневу відпустку поза домом;

- домогосподарство не може забезпечити підтримання досить теплої температури в житлі;

- домогосподарство не може оплатити споживання через день страв з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанськими еквівалентами);

- домогосподарство не може оплатити своїми власними ресурсами несподівані фінансові витрати в розмірі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (життєвий мінімум – вартісна величина, достатня для забезпечення нормального функціонування організму людини і збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум визначається для різних соціально-демографічних груп населення і служить основою для визначення державних соціальних гарантій. Офіційний прожитковий мінімум встановлюється Законом про державний бюджет України на відповідний рік [6]. Фактичний прожитковий мінімум - розраховується щомісяця Міністерством соціальної політики України для спостереження за динамікою рівня життя в Україні на основі затвердженого прожиткового мінімуму, скоригованого з урахуванням статистичних даних про рівень споживчих цін у звітному періоді.);

- відсутність телефону (в т. ч. мобільного);

- відсутність кольорового телевізора;

- відсутність пральної машини;

- відсутність автомобіля.

Для оцінки проявів соціального виключення в Методиці передбачені такі показники:

а) питомі ваги домогосподарств, які страждають від таких нестач, як:

- відсутність поблизу житла поліклініки, амбулаторії або іншого закладу охорони здоров'я;

- недостатність коштів для підтримки досить теплої температури в житлі;

- відсутність регулярного транспортного сполучення з населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою;

- незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами екстреної медичної допомоги;

- відсутність поблизу житла дитячих садків, ясел (серед домогосподарств з дітьми до 6 років);

б) питома вага

- домогосподарств, у складі яких є особи, які протягом 12 місяців мали потребу, але не змогли отримати медичну допомогу, придбати ліки;

- домогосподарств, які витрачають на харчування понад 60% сукупних витрат;

- домогосподарств, у яких залишається менше 10% сукупних ресурсів після витрат на харчування і обов'язкових платежів за житлово - комунальні послуги;

- дітей 3-5 років, які навчаються у дошкільних навчальних закладах;
- випускників 9 класу денних загальноосвітніх навчальних закладів, які продовжують навчання в 10 класі;
- випускників 9 класу денних загальноосвітніх навчальних закладів, що не продовжують навчання для здобуття повної загальної середньої освіти;
- дітей, що не перебувають у сімейних формах виховання, серед дітей, які отримали статус сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування;
- одиноких осіб похилого віку, які були обслужені територіальними центрами соціального забезпечення.

в) чисельність дітей з інвалідністю, що потребують реабілітаційних послуг.

Розрахунки показників за критеріями оцінки бідності проводяться на кварталній та річній основі, за ознаками депривації – раз в 2 роки, по проявах соціальної ізоляції – щорічно.

Основою моніторингу є результати вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, а також адміністративні дані Міністерства соціальної політики.

З метою підвищення ефективності та вдосконалення управління системою соціальної підтримки населення з 2013 року проводиться моніторинг ефективності програм соціальної підтримки населення, в рамках якого оцінюється, зокрема, їх вплив на ситуацію з бідністю. Моніторинг включає:

- поточний моніторинг, який здійснюється один раз на рік на основі обстеження домогосподарств, інших статистичних та адміністративних даних за звітний період (за попередній рік). Поточний моніторинг забезпечує спостереження за змінами в чисельності одержувачів допомоги, обсяги і суми виплат, оцінює вплив на бідність, дієвість та адресність допомоги;

- періодичний моніторинг, який проводиться один раз на п'ять років, на основі даних поточного моніторингу та даних модульного опитування населення. Періодичний моніторинг забезпечує спостереження за змінами в оцінці населення окремих видів допомоги і системи соціальної підтримки в цілому. Опитування населення про ефективність програм соціальної підтримки було проведено серед домогосподарств, які брали участь в обстеженні умов їх життя в січні 2014 року. Періодичність такого опитування - один раз в 5 років.

Програми соціальної підтримки населення, які включені в моніторинг:

1. допомога при народженні дитини;
2. допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
3. допомога на дітей одиноким матерям;
4. допомога при усиновленні дитини;
5. допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
6. державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям;
7. державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам;
8. субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.

У зв'язку з прийняттям нових підходів до оцінки бідності, вносяться відповідні зміни в програму моніторингу ефективності програм соціальної підтримки населення.

Основою моніторингу є результати як основного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, так і спеціального модульного опитування про ефективність програм соціальної підтримки населення, а також адміністративні дані Міністерства соціальної політики (дані про чисельність одержувачів і середніх розмірах виплат за соціальними програмами), Міністерства фінансів (планові і фактичні розміри субвенцій місцевим бюджетам на виплату соціальних програм, дані про витрати місцевих бюджетів на зазначені цілі). Показники для моніторингу розробляються окремо для кожної програми.

Висновки. У роботі було розглянуто принципи організації та взаємодії зацікавлених сторін при підготовці стратегій подолання бідності та ефективності програм соціальної підтримки населення в Україні. Визначено роль Держстату у підготовці цих документів, а також підходам до розробки релевантних індикаторів для моніторингу. Також описано підхід до обстеження умов життя домогосподарств, яке є основною інформаційною базою аналізу питань бідності та нерівності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціальна держава: досвід політико-економічного аналізу [Текст] : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Грищенко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х. : НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. – 275 с.
2. Булавинець В. М. Нерівність доходів населення в Україні: чинники та сучасний стан [Електронний ресурс] / В. М. Булавинець, О. І. Заклекта// Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання. – Електронні дані. – [Дніпропетровськ : Дніпропетров. держ. аграрний ун-т : ТОВ "ДКС Центр", 2017]. – № 11. – Режим доступу: www.economy.nauka.com.ua (дата звернення 08.10.2018).
3. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D1%80#n10>
4. Про затвердження плану заходів на 2016-2017 роки з реалізації Стратегії подолання бідності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2016-%D1%80>
5. Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17>
6. Про прожитковий мінімум. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>

ПРОИЗВОДСТВЕНА СТРУКТУРА НА БВП В БЪЛГАРИЯ

Гл. ас. д-р **Милен Велев**

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас, България

Abstract. This study examined the structure of GDP in Bulgaria by production approach. The dynamics of the the structure of Gross Value Added (GVA) by economic sectors in Bulgaria is analyzed. The contribution of the economic activities has been established in the real GVA growth rate for the country.

Keywords: GDP in Bulgaria, production approach, economic growth

Въведение. Брутният вътрешен продукт (БВП) е един от най- важните показатели за измерване на обобщените резултати от функционирането на макроикономиката. За измерване на обема на съвкупното производство се използват три основни подхода: разходен подход (поток на разходите), доходен подход (поток на доходите) и производствен подход, свързан с определянето на брутната добавена стойност, което може да се изрази чрез следното равенство:

$$\text{БВП} = \text{Съвкупна стойност} = \text{Съвкупни приходи} = \text{Съвкупни разходи}.$$

Производствената структура на БВП, основаваща се на брутната добавена стойност (БДС), разкрива някои съществени характеристики на съвкупното производство, които могат да рефлектират върху неговата динамика. Бутната добавена стойност е равна на разликата между общата пазарна стойност на продуктите и стойността на междинните продукти, използвани за тяхното производство. Брутната продукция се изчислява по базови цени, които са действителните цени, получавани от производителите, докато междинното потребление се пресмята по цени на купувач, които са фактическите цени, заплащани от производителите.

Структурирането на БДС по икономически сектори дава възможност за открояване на приносите на селското и горското стопанство, индустрията и услугите в нейното създаване и изменение във времето.

Преминването от БДС по базови цени към БВП се извършва чрез добавянето на корективи. Те включват нето данъци върху продуктите (данъци минус субсидии), данък добавена стойност и мита върху вноса.

Материали и методи.

Основните задачи, които си поставя настоящата разработка са следните:

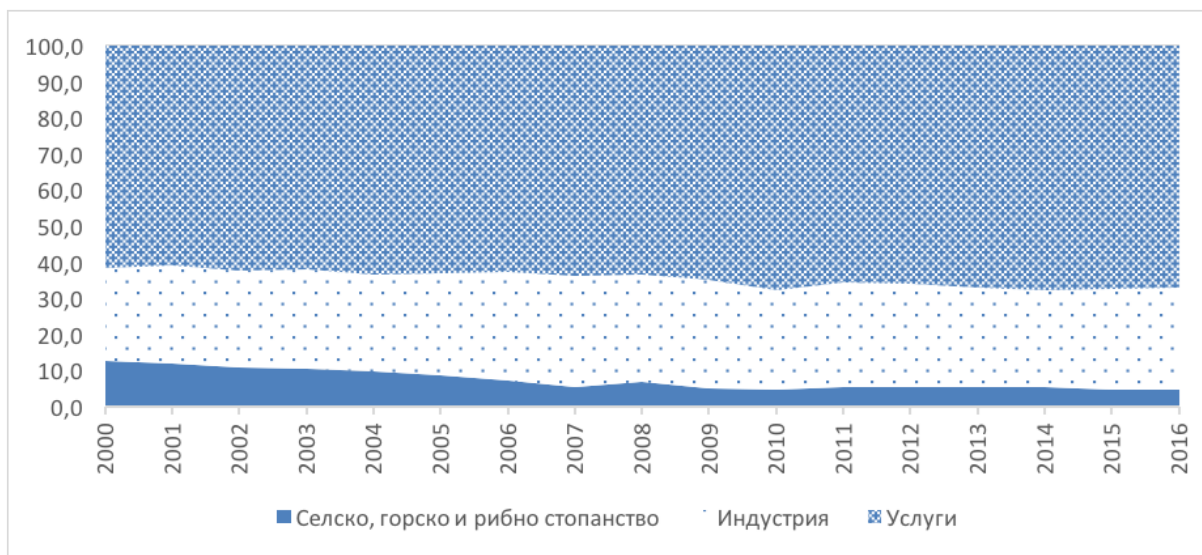
1. Да се изследва структурата на БВП по производствения метод в България;
2. Да се анализира структурата на брутната добавена стойност (БДС) по икономически сектори в България;
3. Да се установи приносът на икономическите дейности в темпа на прираст на реалната БДС за страната;
4. Да се представят основните изводи и резултати, които са получени при изследване на развитието на икономическите показатели във времето.

С оглед по-голяма целенасоченост, настоящото изследване има следните ограничения:

1. Периода, за който е представена информацията основно е от 2000 до 2017г.;
2. Изследването е базирано преди всичко на официална и публично достъпна информация.

За провеждане на изследването е използвана най- актуалната информация и аналитични материали основно от Националния статистически институт (НСИ) и Евростат. Използвани са годишни данни на национално равнище за периода 2000-2017. Основните методи, които се прилагат са: сравнителен метод, факторен анализ, графичен метод, метод на експертните оценки.

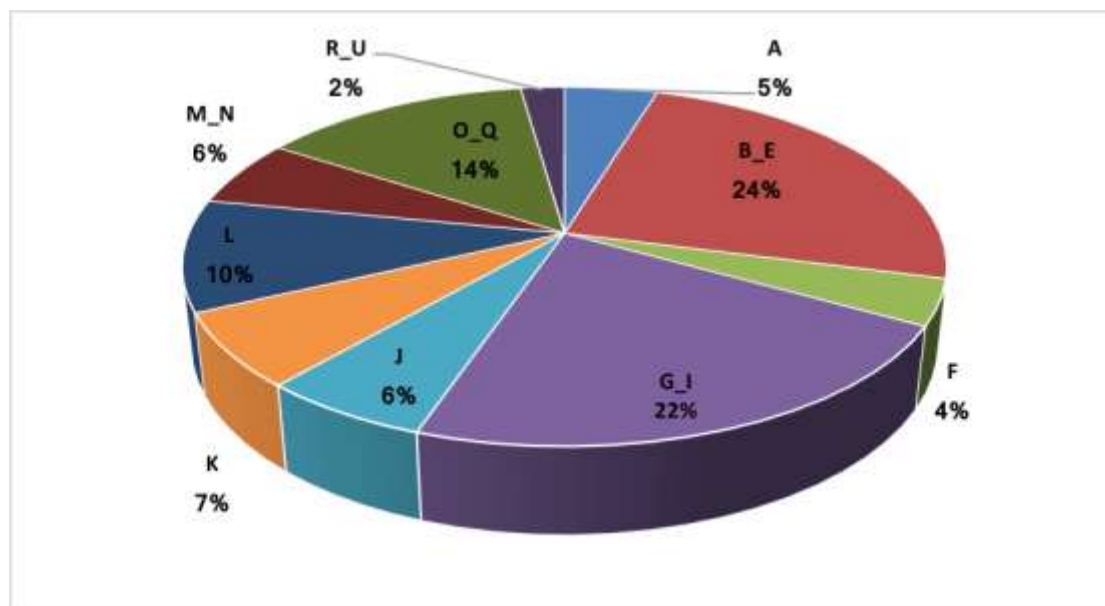
Резултати. БВП по производствения метод се изчислява като сума от брутната добавена стойност по базисни цени общо за икономиката и корективите, които включват нето данъци върху продуктите (данъци минус субсидии), неприпадаем данък върху добавената стойност и мита върху вноса. На фиг. 1 е представена структурата на брутната добавена стойност (БДС) по икономически сектори в България за периода 2000-2016г.

Фиг. 1. Структура на БДС по икономически сектори в България за периода 2000-2016г.
Източник: НСИ, Инфостат [1,3].

Както се вижда от графиката, през целия изследван период с най-голям относителен дял в БДС е сектора на услугите, следван от сектора на индустрията, а с най-малък относителен дял е селското, горското и рибно стопанство. Наблюдава се тенденция за нарастване на относителния дял на сектора на услугите в БДС (от 61,6% през 2000г. до 67,0% през 2016г., т.е. с 5,4 пр. п.), за сметка на намаление на относителния дял на селското, горското и рибно стопанство в БДС (от 12,6% през 2000г. до 4,7% през 2016г., т.е. със 7,9 пр. п.). Обикновено се приема, че по-високоразвитите страни се отличават с много висок относителен дял на услугите в БДС, което е за сметка на много нисък относителен дял на селското и горското стопанство, като причината за това е обстоятелството, че създаваната при повечето услуги добавена стойност е по-висока от добавената стойност в селскостопанското производство. Освен това тази структура се превръща в предпоставка за по-висок икономически растеж при задействането на неговите основни фактори в сектора на услугите [4].

На фиг. 2 е представена структурата на БДС по групировки на икономическите дейности, за 2017г.

Фиг. 2. Структура на БДС по групировки на икономическите дейности (текущи цени, 2017г.).
Източник: НСИ [3].

Забележка: За означенията на икономическите дейности- виж таблица 1.

Както се вижда от графиката, най-голям относителен дял в БДС имат икономическите дейности „Добивна промишленост; преработваща промишленост...“ (номенклатура В_Е) – 24,3%, следвани от икономическите дейности „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети; транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство“ (G_I) – 22,1% и икономическите дейности „Държавно управление; образование; хуманно здравеопазване и социална работа“ (O_Q) – 13,7%. Най-малък относителен дял в БДС имат дейностите „Култура, спорт и развлечения; други дейности...“ (R_U) - 2,2% и Строителство (F) - 4,1%.

В таблица 1 е оценен приносът на различните икономически дейности в темпа на прираст, спрямо предходната година, на реалната брутна добавена стойност за страната. Следва да се отбележи, че БДС е изчислена по съпоставими цени на 2010г. и преизчислените агрегати не са адитивни, т.е. сумата на редовете не е точно равна на общата БДС за страната за всеки конкретен период. Но данните са достатъчно близо, за да може да се използват за оценка на приноса на всяка отделна икономическа дейност към растежа на реалната БДС.

Таблица 16. Принос на икономическите дейности в темпа на прираст (спрямо предходната година) на реалната БДС за страната. Източник: НСИ [3].

Икономически дейности (Номенклатура)	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Селско, горско и рибно стопанство (A)	0,0	-0,3	0,1	0,2	-0,3	0,2	0,4
Добивна промишленост; преработваща промишленост; производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива; доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване (B_E)	1,4	0,3	0,1	0,8	0,8	1,3	0,9
Строителство (F)	-0,2	-0,4	0,1	-0,2	0,2	-0,4	0,2
Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети; транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство (G_I)	0,6	-0,1	0,9	0,2	1,3	0,5	0,6
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения (J)	0,6	-0,2	0,1	0,0	0,1	0,9	0,4
Финансови и застрахователни дейности (K)	-0,3	-0,4	-0,6	0,0	-0,1	0,5	0,1
Операции с недвижими имоти (L)	0,0	0,3	-0,2	0,3	0,3	0,7	0,9
Професионални дейности и научни изследвания; административни и спомагателни дейности (M_N)	0,1	-0,2	0,2	0,1	0,4	0,1	0,1
Държавно управление; образование; хуманно здравеопазване и социална работа (O_Q)	-0,4	0,4	-0,7	0,5	0,2	-0,4	0,6
Култура, спорт и развлечения; други дейности; дейности на домакинства като работодатели; недиференцирани дейности на домакинства по производство на стоки и услуги за собствено потребление; дейности на екстериториални организации и служби (R_U)	0,3	-0,2	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1
Общо за икономиката (A+...+U)	2,1	-0,8	0,0	2,1	2,9	3,4	4,2

Както се вижда от таблицата, през 2011г. реалната БДС за страната нараства с 2,1% спрямо 2010г. Основен принос за растежа на реалната БДС за страната през 2011г. имат икономическите дейности „Добивна промишленост; преработваща промишленост...“ (номенклатура В_Е). Приносът на тези икономически дейности е 1,4 пр. п.

През 2012г. се наблюдава спад спрямо предходната година на реалната БДС общо за икономиката на страната с 0,8%. Като основна причина за това може да се посочи спадът на производството в следните икономически дейности: „Строителство“ (F) и „Финансови и застрахователни дейности“ (K). Приносът на тези дейности в спада на реалната БДС е 0,4 пр. п.

През 2013г. е налице нулев растеж на реалната БДС спрямо предходната година. През тази година най-съществен е спадът на производството в икономическите дейности „Държавно управление; образование; хуманно здравеопазване и социална работа“ (O_Q) (-0,7 пр. п.), а в най-голяма степен е нараснало производството в дейностите „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети; транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство“ (G_I) (0,9 пр. п.).

Основен „двигател“ на растежа през 2014г. са дейностите „Добивна промишленост; преработваща промишленост...“ (номенклатура В_Е) (0,8 пр. п.) и „Държавно управление; образование; хуманно здравеопазване и социална работа“ (O_Q) (0,5 пр. п.).

През 2015г. реалната БДС нараства в най-голяма степен в следните икономически дейности: „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети; транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство“ (G_I) (1,3 пр. п.) и „Добивна промишленост; преработваща промишленост...“ (номенклатура В_Е) (0,8 пр. п.).

През 2016г. се наблюдава ускорен растеж на реалната БДС. Най-голям принос за това имат следните икономически дейности: „Добивна промишленост; преработваща промишленост...“ (номенклатура В_Е) (1,3 пр. п.) и „Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения“ (J) (0,9 пр. п.).

Като основна причина за ускорения темп на растеж на реалната БДС през 2017г. спрямо 2016г. може да се посочи нарастването на обема на производството във всички икономическите дейности, като най-голямо е нарастването в „Добивна промишленост; преработваща промишленост...“ (номенклатура В_Е) (0,9 пр. п.) и „Операции с недвижими имоти“ (L) (0,9 пр. п.).

Изводи и заключение. От извършеното изследване може да се направят следните изводи:

- Производствената структура на БВП показва, че през целия изследван период (2000-2016г.) с най-голям относителен дял в БДС е сектора на услугите, следван от сектора на индустрията, а с най-малък относителен дял е селското, горското и рибно стопанство.

- Най-голям относителен дял в БДС имат икономическите дейности „Добивна промишленост; преработваща промишленост...“ (номенклатура В_Е) – 24,3%, следвани от икономическите дейности „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети; транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство“ (G_I) – 22,1% и икономическите дейности „Държавно управление; образование; хуманно здравеопазване и социална работа“ (O_Q) – 13,7%. Най-малък относителен дял в БДС имат дейностите „Култура, спорт и развлечения; други дейности...“ (R_U) - 2,2% и Строителство (F) - 4,1%.

- Като основна причина за ускорения темп на растеж на реалната БДС през 2017г. спрямо 2016г. може да се посочи нарастването на обема на производството във всички икономическите дейности, като най-голямо е нарастването в „Добивна промишленост; преработваща промишленост...“ (номенклатура В_Е) и „Операции с недвижими имоти“ (L).

- Наблюдава се тенденция за нарастване на относителния дял на сектора на услугите в БДС, за сметка на намаление на относителния дял на селското, горското и рибно стопанство в БДС. Тази ситуация обикновено е характерна за икономиките на по-високоразвитите страни.

Като основен приносен момент на настоящата разработка може да се посочи разкриването на структурата и динамиката на БВП на България по производствения метод и приносите на отделните икономически дейности за икономическия растеж.

ЛИТЕРАТУРА

1. Инфостат, <https://infostat.nsi.bg>
2. Национален статистически институт, <http://www.nsi.bg>
3. Национален статистически институт, Макроикономическа статистика, Годишни данни, БВП-Производствен метод- национално ниво, [http://www.nsi.bg_\(10.12.2018\)](http://www.nsi.bg_(10.12.2018)).
4. Ралева, С. Инфлация и икономически растеж. Теория, методология, емпирика. Издателски комплекс- УНСС, София, 2013, стр. 186-193.

РОЗВИТОК ЕЛЕКТРИЧНИХ МЕРЕЖ УКРАЇНИ

Д.е.н., доцент, Сербряк К. І., Україна, Сєвєродонецьк, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля

Ахромкін О. А., Україна, м. Рівне, ПрАТ «Рівнеобленерго»

Заблодська Д. В., Україна, м. Київ, Інститут економіко-правових досліджень НАН України,

Ахромкін А. Є., Україна, м. Київ, Інститут економіко-правових досліджень НАН України

Abstract. *The article describes the characteristics state of electric networks distribution in Ukraine, presents the forecast indicators of maximum electric load, forecasting of the electricity consumption volume in Ukraine, the planned electricity consumption by companies. It is proved the plan of electric networks development in Ukraine should include the development indicators of each power supply company based on the development of electric networks distribution of licensees. It is established the consumption of electric power in Ukraine as a whole has decreased and the cost of electric energy for its transmission for power supply companies has decreased. It is proved to further reduce costs of electricity in networks of power supply companies in Ukraine should be given the technical re-equipment and reconstruction of electrical networks in connection with the aging of fixed assets and their obsolescence.*

Keywords: *development plan, electrical network, electricity, forecast, consumption, load, costs.*

Вступ. На сьогодні стан розподільних електричних мереж характеризується наступними показниками: понад 6,6% ліній електропередавання напругою 35-110(150) кВ та 11,5% ліній електропередавання напругою 0,4- 10(6) кВ прийшли в технічно непрацездатний стан і потребують значних щорічних зростаючих витрат на технічне обслуговування та ремонт; близько 22,3% трансформаторів напругою 35-110 (150) кВ і 14,9% трансформаторів напругою 10(6) кВ відпрацювали передбачений технічною документацією термін експлуатації, мають значні втрати, недостатню надійність та потребують заміни; фактичні витрати електричної енергії в електричних мережах в середньому складають 12,1%, а в мережах окремих компаній сягають 18%; внаслідок змін в структурі споживання електричної енергії, а саме: зростання навантажень в містах та зменшення їх в сільській місцевості – електричні мережі значних і найзначніших міст вимагають збільшення пропускної здатності та спорудження додаткових ПС 110 (150) кВ [1]. Витрати на ремонт електричних мереж складають близько 60% від необхідних. У зв'язку з необхідністю реконструкції електричних мереж доречно спрогнозувати електроспоживання та електричне навантаження по Україні на найближчі роки.

Результати досліджень. Розвиток розподільних електричних мереж регулюється Законом України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України» [2]. На підставі цих документів розроблено План розвитку розподільних електричних мереж по кожній енергопостачальній компанії на основі планів розвитку розподільних електричних мереж ліцензіатів, які погоджені з обласними Державними адміністраціями, керівництвом електроенергетичних систем ДП «НЕК «Укренерго», НТЦЕ, ВП «Головдерженергонагляд» та Міненерговугілля України. Результати прогнозування показників максимальних електричних навантажень по енергопостачальних компаніях наведені в таблиці 1.

Покриття зростаючих електричних навантажень передбачається як від існуючих центрів живлення (ЦЖ) розподільної мережі – ПС 220-330 кВ, ГЕС, ТЕС та ТЕЦ, так і тих що будуть збудовані до 2025 року. Тому доцільні наступні заходи з розвитку розподільних мереж 110 (150) кВ, спрямовані на покриття дефіциту потужності існуючих ЦЖ, а саме: ПАТ «Вінницяобленерго» – будівництво ПЛ 110 кВ «Вінницька 750 –Східна» для за діяння нового ЦЖ Вінницького міського кільця; ПАТ «Київенерго» – будівництво кабельних виводів з ПС 330 кВ Західна та переключення до нового ЦЖ споживачів західної частини міста; ПАТ «Київобленерго» – будівництво ЛЕП 110 кВ від Трипільської ТЕС та ПС 330 кВ Західна для надійного електропостачання споживачів Бориспільського, Обухівського та Києво-Святошинського районів та зменшення завантаження існуючих ЦЖ; ПАТ «Черкасиобленерго» – переведення на напругу 330 кВ ПЛ 154 кВ «Побужжя-Тальне» [1].

Таблиця 1. Прогнозні показники максимального електричного навантаження

Енергопостачальна компанія	Максимальне електричне навантаження за роками		Середньорічний приріст, %
	2019 р.	2020 р.	
ПАТ «Вінницяобленерго»	723	737	1,8
ПАТ «Волиньобленерго»	420	440	4,8
ПАТ «ДТЕК «Дніпрообленерго»	4 165	4 353	4,8
ПАТ «ДТЕК «Донецькобленерго»	1 907	1 960	4,8
ПАТ «ЕК «Житомиробленерго»	515	517	0,5
ПАТ «Закарпаттяобленерго»	637,5	656,6	3,0
ВАТ «Запоріжжяобленерго»	1911	2070	5,8
ПАТ «Київенерго»	2353	2555	5,9
ПАТ «Київобленерго»	1387	1431	3,2
ПАТ «Кіровоградобленерго»	550	625	6,9
ТОВ «Луганське енергетичне об'єднання»	дані відсутні		
ПАТ «Львівобленерго»	1061	1082	1,8
ПАТ «Миколаївобленерго»	608,6	622	2,2
ПАТ «ЕК «Одесаобленерго»	1549	1619	5,0
ПАТ «Полтаваобленерго»	1069,3	1088,2	1,7
ПАТ «Прикарпаттяобленерго»	578	597	4,1
ПАТ «Рівнеобленерго»	560	575	2,1
ПАТ «Сумиобленерго»	504	511	1,5
ВАТ «Тернопільобленерго»	339	342,5	0,7
АК «Харківобленерго»	1700	1750	3,1
ПАТ «ЕК «Херсонобленерго»	560	580	3,8
ПАТ «Хмельницькобленерго»	535	538	0,5
ПАТ «Черкасиобленерго»	591	616	4,3
ПАТ «ЕК «Чернівціобленерго»	291,2	309	6,6
ПАТ «Чернігівобленерго»	423	425	3,4
ДП «Регіональні електричні мережі»	229,7	247,6	5,7
ТОВ «ДТЕК Високовольтні мережі»	1466	1500	3,9
ПАТ «ДТЕК «ПЕМ-Енерговугілля»	115	125	13,7
Всього по Україні:	26748,3	27871,9	4,3

Споживання електричної енергії загалом по Україні знаходилося в межах 158 млрд.кВт.год., а протягом 2013 - 2018 років зменшилося на 7,2%. Стосовно показників споживання електричної енергії структурними групами споживачів за останні п'ять років, то споживання електроенергії у промисловому секторі зменшилося на 11,7% в порівнянні з 2013 р., споживання електроенергії транспортом на протязі п'яти років стабільно зменшувалося і в 2018 р. становить 57,4% від обсягів 2013 р., споживання електроенергії сільгоспспоживачами демонструє незначний приріст, споживання електроенергії населенням та непромисловими споживачами стабільно збільшується. У загальному обсязі споживання електроенергії частка споживачів, споживання електроенергії якими демонструє приріст, за останні п'ять років збільшилася з 33% до 41%.

Споживання електричної енергії по енергопостачальних компаніях таке: в південно – західних областях споживання електричної енергії в порівнянні з 2013 роком збільшилося на 5,8%, в західних – зменшилося на 9,9% (при цьому лише в Волинській області споживання збільшилося на 1,6%, а в інших областях демонструвало зменшення на 1,3% – 5,5%). В центральних областях споживання електроенергії зменшилося на 6,8%, в північно-східних областях – на 6,0%, в північних та південних областях - лишається незмінним, В східних областях споживання електричної енергії зменшилося на 23,8%. Споживання електричної енергії в м.Києві за останні п'ять років демонструє приріст на 1,4%. У таблиці 2 подано прогноз обсягів споживання електричної енергії Україною, а у таблиці 3 подано плановане споживання електричної енергії по енергопостачальних компаніях

Таблиця 2. Прогноз обсягів споживання електричної енергії Україною

№ п/п	Показники	Прогнозовані дані по роках /млн.кВтгод/		Середньорічний приріст, %
		2019 рік	2020 рік	
1	Споживання електроенергії (брутто)	154020	156153	1,3
1.1	Споживання електроенергії (нетто)	137446	139416	1,3
	у тому числі:			
1.1.1	Промисловість	61015	61806	1,3
1.1.2	Сільгосспоживачі	3413	3452	1,4
1.1.3	Транспорт	5553	5614	0,8
1.1.4	Інші непромислові споживачі	13189	13415	1,5
1.1.5	Комунально-побутові споживачі	13450	13695	1,7
1.1.6	Населення	40827	41433	1,5

Таблиця 3. Плановане споживання електроенергії по компаніях

Енергопостачальна компанія	Споживання електроенергії (брутто) за роками, млн. кВт.год		Середньорічний приріст, %
	2019 рік	2020 рік	
ПАТ «Вінницяобленерго»	3165	3172	0,2
ПАТ «Волиньобленерго»	1873	1894	1,3
ПАТ «ДТЕК Дніпрообленерго»	25516	25897	1,9
ПАТ «ДТЕК Донецькобленерго»	9271	9436	1,7
ПАТ «ЕК Житомиробленерго»	2854	2905	1,3
ПАТ «Закарпаттяобленерго»	2145	2146	0,3
ВАТ «Запоріжжяобленерго»	9261	9301	0,2
ПАТ «Київенерго»	10227	10576	2,3
ПАТ «Київобленерго»	6550	6498	1,1
ПАТ «Кіровоградобленерго»	2337	2388	1,8
ПАТ «Львівобленерго»	4889	5032	2,4
ПАТ «Миколаївобленерго»	3122	3127	0,1
ПАТ «Одесаобленерго»	7176	7277	1,3
ПАТ «Полтаваобленерго»	5726	5734	0,1
ПАТ «Прикарпаттяобленерго»	2527	2551	0,7
ПАТ «Рівнеобленерго»	2834	2847	2,4
ПАТ «Сумиобленерго»	2566	2630	2,3
ВАТ «Тернопільобленерго»	1565	1588	0,9
АК «Харківобленерго»	7255	7265	0,1
ПАТ «Херсонобленерго»	2943	2993	1,3
ПАТ «Хмельницькобленерго»	2595	2624	0,8
ПАТ «Черкасиобленерго»	3656	3702	0,9
ПАТ "ЕК «Чернівціобленерго»	1555	1557	0,1
ПАТ «Чернігівобленерго»	2187	2214	0,8
ТОВ ДТЕК «Високовольтні мережі»	10007	10157	1,2
ДП «Регіональні електричні мережі»	5007	5067	1,2
ПАТ «ДТЕК «ПЕМ-Енерговугілля»	1503	1521	1,2

Витрати електричної енергії на її передачу для енергопостачальних компаній і загалом по Україні зменшилися з 13,0% до 12,1%, що є позитивним фактором. Загальні витрати електричної енергії зменшилися за рахунок економії, отриманої ліцензіатами внаслідок різниці між фактичними та нормативними витратами. Щодо загальних для України нормативних витрат, то вони лишаються на рівні 14,1%.

В мережах окремих компаній фактичні (звітні) витрати становлять:

ПАТ «ДТЕК «Донецькобленерго» - 17,6 %;

ПАТ «Закарпаттяобленерго» - 16,55 %;

ВАТ «Тернопільобленерго» - 17,26 %;

ПАТ «ЕК «Чернівціобленерго» - 17,6 %.

До зменшення витрат електричної енергії в мережах енергопостачальних компаній мають призводити технічне переоснащення та реконструкція електричних мереж, що проводяться в зв'язку зі старінням основних фондів і їх моральним зносом. В планах розвитку розподільних мереж для зменшення витрат електричної енергії разом з оновленням електричних мереж намічений ряд заходів, направлених на вдосконалення схем електричних мереж та поліпшення технічного стану їх елементів, а саме: реконструкція існуючих мереж шляхом розукрупнення розгалужених ліній, скорочення довжин протяжних ЛЕП, будівництва ПС 35-110 (150) кВ та встановлення розвантажувальних ТП; підвищення пропускної здатності ділянок мережі, а саме заміна проводів та кабелів на нові більшого перерізу, підвіска другого кола на існуючих опорах ПЛ та прокладання другого кола КЛ; поетапне переведення існуючих мереж 6 кВ на напругу 10 кВ; застосування в електричних мережах сучасних типів комутаційних апаратів; заміна трансформаторів на сучасні зі зменшеними втратами. За необхідністю заміна трансформаторів на більш потужні; встановлення регулюючих пристроїв та джерел реактивної потужності для підвищення пропускної здатності мережі та зниження рівня втрат електроенергії;

Висновки. Через незадовільний стан розподільних електричних мереж Україна має проводити реконструкцію електричних мереж та прогнозування електроспоживання та електричного навантаження на найближчі роки за допомогою план розвитку розподільних електричних мереж по кожній енергопостачальній компанії, якій побудований на основі планів розвитку розподільних електричних мереж ліцензіатів. Для обґрунтування плану розвитку електричних мереж України здійснено прогнозування показників максимальних електричних навантажень по енергопостачальних компаніях, обсягів споживання електричної енергії у цілому та по компаніях. Витрати електричної енергії на її передачу для енергопостачальних компаній і загалом по Україні зменшилися, що є позитивним фактором, проте для подальшого зменшення витрат електричної енергії в мережах енергопостачальних компаній мають проводитися заходи щодо технічного переоснащення та реконструкції електричних мереж, яке здійснюється в зв'язку зі старінням основних фондів і їхнім моральним зносом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245348542&cat_id=245070636
2. Закон України «Про ринок електричної енергії» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ В ГРУЗИИ

Сосанидзе М. О., академический доктор экономики, ассоциированный профессор, Грузия Горийский государственный учебный университет,

Мамулашвили Л. С., академический доктор экономики, профессор, Грузия Горийский государственный учебный университет

Abstract. *The term “economic freedom” refers to the degree of liberalization of a country's economy, its degree of openness to the outside world, and its degree of incorporation into the world economy. Economic freedom contributes to the development of the country's economy. It is considered as a factor of economic well-being, as a characteristic of the growth and development of the public good.*

Therefore, economic freedom is the main reference point for each state that wants to become part of the civilized world and has a high standard of living.

Economic freedom is necessary for the economy of all countries that recognize the free exchange of goods and the need for a market that aims to accelerate economic growth and welfare. The level of economic freedom in shaping the market system is especially important. Essence of economic freedom is the growth of the welfare of society, and, therefore, it is associated with economic growth.

A group of economists from developed countries has proposed an indicator - an index of economic freedom.

Two independent American organizations are studying economic freedom. These are the Fraser Institute and the Heritage Foundation. Based on the research, they determine the index of economic freedom. According to the study of the Heritage Foundation in the “Index of Economic Freedom” in 2018, Georgia ranks 16th among 186 countries of the world. Published in 2017 compared to the figure in Georgia, 3 places lowered.

According to the annual report of the Fraser Institute “World Economic Freedom” for 2018, Georgia ranks seventh with “free” status from 162 countries. The rating of Georgia is from 10 to 8.02 instead of 7.98 last year. The best indicator of Georgia in international trade is from 10 to 8.56 points and the seventh place in the world.

In general, we must remember that the world is not in the same place, including in the case of economic freedom. The average level of economic freedom in the world tends to increase, and Georgia will not tolerate the results achieved.

Georgia seeks to become a country based on European values, to have political and economic integration with Europe. The government of Georgia is committed to implementing economic policies that ensure the country's sustainable development. Economic policies will be based on respect for and protection of economic freedom and property rights. The state will act as a guarantor of justice in economic processes.

Keywords: *economic freedom; index of economic freedom; public goods; the economic growth; ensuring the freedom of the private sector*

Термин «экономическая свобода» наряду с понятиями «бизнес, коммерция, предпринимательство» долгое время имел негативное или даже криминальное звучание в господствовавшей в нашей стране командно-административной системе. В качестве важнейшей категории рыночного хозяйства экономическая свобода раскрывает отношения между всеми хозяйствующими или экономическими субъектами (государством, юридическими и физическими лицами), как автономными, независимыми в принятии любых решений, что является важнейшим условием возникновения и существования рынка.

Термин «экономическая свобода» начали употреблять в печати с самого начала перестройки. Впервые идеи «естественной свободы», под которой понималась свобода торговли от чрезмерной опеки государственной власти, появились в Англии в «Рассуждениях о торговле» Дэдлва Норса в 1691 году. Он был первым и ранним провозвестником идей свободной торговли, фритредерства. Само же выражение «laissez passer» или «естественная свобода» появилось во Франции в XVII-XVIII вв. и было использовано в работах представителя

физиократов П.Л. де Буагильбера, который трактовал свободу как свободу торговли и невмешательства государства в экономику и рассматривал ее в качестве условия экономического роста общества.

Под понятием «экономическая свобода» понимается степень либерализации экономики страны, степень ее открытости внешнему миру, степень ее встроенности в мировую экономику.

Экономическая свобода способствует развитию экономики страны. Она рассматривается как фактор экономического благосостояния, как характеристика роста и развития общественного блага.

Поэтому экономическая свобода главный ориентир для каждого государства, который хочет стать частью цивилизованного мира и имеет высокий уровень жизни.

Она представляет собой процесс экономической деятельности и государственной жизни, явление, которое прогрессирует с развитием общества и экономики.

Экономическая свобода необходима для экономики всех стран, которые признают свободный обмен товарами и необходимость рынка, который нацелен на ускорение экономического роста и на благосостояние.

Особенно важен уровень экономической свободы в формировании рыночной системы. Суть экономической свободы заключается в росте благосостояния общества, и, следовательно, оно связано с экономическим ростом.

Группой экономистов из развитых стран мира для количественной оценки экономической свободы был предложен показатель - индекс экономической свободы. Этот индекс рассчитывается ежегодно по стандартной методике. Определяются 25 показателей, характеризующих уровень экономической свободы в 7 следующих сферах: удельный вес государства в экономической жизни; структура экономики и распространение рыночных механизмов; денежная политика и ценовая стабильность; свобода использования иностранной валюты; господство закона и неприкосновенность частной собственности; свобода внешней торговли; свобода деятельности на рынках.

В экономической свободе это фактически означает, как правительство вмешивается в бизнес деятельность, какая доля экономики страны сводится к выполнению функций государства и насколько хороши правовые условия для защиты частной собственности

Индексы экономической свободы имеют большое значение: можно получить информацию о бизнес-среде конкретной страны и определить благоприятный климат для свободных инвестиций.

Две независимые американские организации изучают экономическую свободу. Это Fraser Institute и фонд Heritage Foundation. На основании исследований они определяют индекс экономической свободы.

По исследованию Heritage Foundation в «Индексе экономической свободы» за 2018 год Грузия занимает 16-е место среди 186 стран мира. По сравнению с опубликованными в 2017 году показателями Грузия опустилась на 3 места ниже.

По сравнению с предыдущим годом рейтинг Грузии улучшился в 2018 году с 12 показателей до 7 показателей (62,8 балла) - на 50 месте (улучшение на 27 позиций); Государственное правосудие / свобода от коррупции (61,8 балла) - 28 место (улучшение на 3 позиции); налоговая нагрузка (87 баллов) - 34 место (улучшение на 2 позиции); свобода бизнеса (86,9 балла) - 13 место (улучшение на 3 позиции); свобода труда (77,3 балла) - 17 место (улучшение на 8 позиций); денежная свобода (79,6 балла) - 80 место (улучшение на 12 позиций); свобода торговли (89,4 балла) - 6 место (улучшение на 3 позиции). Рейтинг Грузии снизился по следующим показателям: эффективность работы суда (64,2 балла) - 37 место (снижение на 3 позиции); государственные расходы (73,3 балла) - 72-е место (снижение на 4 позиции); свобода инвестиционной среды (80 баллов) - 24 место (снижение на 3 позиции); Финансовая свобода (60 баллов) - 40 место (уменьшена на 1 позицию).

В исследовании говорится, что проблема развития местного рынка ценных бумаг в Грузии остается проблематичной, но страна является стабильным банковским сектором.

По годам позиция Грузии в индексе выглядит следующим образом:

2012 год – 34 место

2013 год – 21 место

2014 год – 22 место

2015 год – 22 место

2016 – 23 место

2017 – 13 место

2018 – 16 место

Согласно ежегодному отчету Института Фрейзера «Всемирная экономическая свобода» за 2018 год Грузия занимает седьмое место со «свободным» статусом из 162 стран. рейтинговая оценка Грузии составляет от 10 до 8,02 вместо 7,98 в прошлом году. Самый лучший показатель у Грузии в международной торговле - от 10 до 8,56 балла и седьмое место в мире.

С 8,49 баллами Грузия занимает восьмое место по критериям регулирования. По критериям размера правительства Грузия находится на 35-м месте с 7,53 баллом. Этот критерий объединяет административные расходы правительства Грузии, его взаимосвязь с ВВП, а также принятие решений и налоги. Он также занимает 35-е место по критерию владения недвижимостью (6,31 балл). Худшим результатом является критерий денежно-кредитной политики страны – (9,22 балл) и 63-е место.

Из проведенного исследования становится ясно, что Индекс экономической свободы не обеспечивает экономический рост, а лишь измеряет характеристики экономической свободы. В Грузии мы повышаем наш рейтинг, но к сожалению, это не отражается на экономическом росте.

В общем, мы должны помнить, что мир не находится на одном и том же месте, в том числе в случае экономической свободы. Средний уровень экономической свободы в мире имеет тенденцию к росту и Грузия не потерпит достигнутых результатов.

Грузия стремится стать страной, основанной на европейских ценностях, иметь политическую и экономическую интеграцию с Европой. Правительство Грузии стремится к осуществлению экономической политики, которая обеспечит устойчивое развитие страны. Экономическая политика будет основываться на уважении и защите экономической свободы и прав собственности.

Государство будет выполнять функцию гаранта справедливости в экономических процессах.

Основным принципом стратегии экономического развития страны является обеспечение свободы частного сектора в условиях небольшого, эффективного и прозрачного правительства.

Это подразумевает формирование такого экономического порядка, при котором частный сектор свободен в своих решениях, в котором защищено право на собственность.

Государственное вмешательство в предпринимательскую деятельность будет минимальным и не будет конкурировать с частным сектором.

Экономическая политика правительства рассматривает конкурентоспособность частного сектора как движущую силу экономического развития. Конкуренция является необходимым условием успешного функционирования экономики как на внутреннем, так и на внешнем рынках. Должна быть обеспечена двусторонняя открытость для международной торговли, расширить ареал свободной торговли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стратегия социально-экономического развития Грузии—Грузия 2020, Грузинское правительство 2013
2. Герлиани Д. «Роль и пределы экономической свободы в экономической политике» 2010, Журнал Новый Экономист
3. Малхазашвили Д., «При чем тут закон об экономической свободе для экономики Грузии» 2009, Журнал Бизнес и управление
4. Илларионов А. «Экономическая свобода и благосостояние наций» 2000 [Электронный ресурс]-режим доступа: <http://www.libertarium.ru/86232>. (дата обращения 20.03.2019)

МОНЕТИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ КАК ФАКТОР МОНЕТАРНОЙ ПОЛИТИКИ

к.э.н. *Чутлашвили А. Г.*

Грузия, Тбилиси, Тбилисский Государственный Университет

Abstract. *This article considers the monetization of the economy as one of the factors of the monetary policy of the Central Bank of the Country. The concept of monetization is revealed. Examines the level and degree of security of the economy in cash, which is calculated as the ratio of the average annual monetary aggregate M2 or M3 to the nominal gross domestic product. The relationship between the development of the country and the level of monetization of its economy is shown. The possibility and necessity of non-inflationary saturation with the money supply of the national economy is emphasized. The main factors affecting the level of monetization of the economy in Georgia and a number of foreign countries are analyzed. The conclusion is made about the need for further development of the financial sector of the country as a factor of accelerated economic development.*

Keywords: *monetization of the economy, economic development, inflation, monetary aggregate.*

Введение. Создание условий для высоких темпов экономического роста является приоритетной задачей экономической политики Грузии. Устойчивое экономическое развитие невозможно без формирования и развития денежного рынка, которое тесно связано с процессами монетизации экономики. Возникающий дисбаланс между спросом и предложением денег приводит к низкой монетизации национальной экономики. С целью недопущения высокой инфляции монетизация экономики искусственно сдерживается, что в конечном итоге приводит к тому, что ее уровень оказался значительно ниже, чем в развитых и многих развивающихся странах.

Ограничительная денежно-кредитная политика и как следствие недостаточный уровень монетизации, привел к низкой экономической активности в реальном секторе экономики. До сегодняшнего дня, приоритетной задачей монетарной политики страны является борьба с инфляцией. Однако сложившееся положение приходит в противоречие с необходимостью стимулирования экономического роста, в том числе и монетарными средствами.

Степень обеспеченности экономики денежными средствами определяется с помощью коэффициента монетизации, который рассчитывается как отношение среднегодового денежного агрегата M2 или M3 к номинальной величине валового внутреннего продукта. Данный показатель характеризует взаимосвязь и взаимовлияние денежного и реального сектора экономики [5].

Проблема монетизации экономики в последнее время вызывает большой интерес в научных кругах. За последние годы данной теме были посвящены множество работ. На взаимосвязь уровня монетизации экономики и темпов экономического роста указывали в своих работах – Киношира Н. [3], Греков И.Е. [4], Малкина М.Ю. [5], Мищенко С.В. [6], Сандоян Э.М. [7] и другие ученые. По мнению большинства ученых, монетизация экономики – объективная характеристика, отражающая насыщенность экономической системы ликвидными активами, способными выполнять такие функции, как средство обращения и платежа и признанными в качестве денег [4].

По мнению российского исследователя Грекова И.Е., «монетизация экономики – важнейшая объективная характеристика экономической системы, отражающая ее насыщенность ликвидными активами, способными выполнять такие функции, как средство обращения и платежа и признанными в качестве денег. Уровень монетизации экономики в конечном счете определяется степенью развития финансово-кредитной системы и экономики в целом, но вместе с тем, монетизация определяет свободу движения капитала в экономике». Большинство авторов сходятся во мнении, что проблема низкой монетизации экономики и безинфляционное насыщение ее денежной массой с целью обеспечения высоких устойчивых темпов экономического роста, является одним из краеугольных камней в современной финансовой науке.

Целью статьи является сравнение уровней монетизации экономики Грузии и ряда стран, доказательство взаимосвязи между уровнем развития страны и уровнем монетизации ее

экономики, а также рассмотрение возможности безинфляционного насыщения денежной массой национальной экономики.

Важной проблемой является определение оптимального уровня монетизации. Различные авторы устанавливают разные пороговые значения монетизации. Так, например, Даниловских Т. Е. в своей работе указывает, что для проведения расчетов в экономике необходима монетизация на уровне не ниже 40%, при этом для осуществления нормальных инвестиций данный показатель должен быть не ниже 80%. Греков И.Е. [4] в своем исследовании определил достаточный уровень монетизации в пределах 55-65%, так как выше данного значения монетизация перестает оказывать влияние на эффективность экономики.

На основе изучения исследований различных авторов можно допустить, что оптимальное значение коэффициента монетизации будет находиться между 40-50%. Следовательно, можно сказать, что Грузии практически достигла минимально необходимого уровня монетизации, но при этом в Грузии данный показатель почти в 2.5 – 3.0 раза меньше показателей наиболее развитых стран.

Уровень монетизации экономики также косвенным образом может свидетельствовать о наличии и масштабах теневой экономики. В развитых странах денежная масса превышает ВВП почти в 2 раза, а в Грузии данный показатель составляет около 20-22 процентов ВВП (денежный агрегат М2 относительно ВВП), что говорит о том, что расчеты значительного количества проданных в стране товаров и услуг осуществляются не через банковскую систему.

Важнейшим условием устойчивого экономического роста является доведение объемов денежной массы до необходимого. Недостаточность денежной массы сдерживает инвестиционную активность населения и является одной из причин его низкой платежеспособности. Уровень развития экономики и уровень ее насыщенности денежной массой непосредственно связаны. В долгосрочном периоде уровень монетизации тесно коррелирует с показателем уровня дохода на душу населения.

Результаты исследования. Рассмотрим динамику монетизации экономики Грузии и основных показателей, ее определяющих, за период с 1995-2017 гг. (См. Таблицу 1). Анализируя данные Таблицы 1, видим, что за период с 1995 - 2017 гг. Денежный агрегат М2 увеличился более чем в 52 раза (с 160.1 млн. Лари до 8418.1 млн. Лари), а уровень монетизации рассчитанный по М2 лишь чуть более в 4 раза. В это же время денежный агрегат М3 увеличился более чем в 102 раза (с 179.4 млн. Лари до 18416.2 млн. Лари), а уровень монетизации рассчитанный по М3 возрос чуть более чем в 8 раз. За этот же период ВВП увеличилось более, чем в 12 раз (с 3147.0 млрд. Лари до 37846.6 млрд. Лари).

Таблица 1. Динамика Показателей Денежной Сферы Грузии

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Показатель М2, млрд. Лари, на конец периода	0.2	0.2	0.3	0.3	0.3	0.4	0.4	0.5	0.5	0.9	1.1	1.5	2.3	2.0	2.3	3.0	3.8	4.1	5.4	5.9	5.8	6.5	8.4
Показатель М3, млрд. Лари, на конец периода	0.2	0.3	0.4	0.4	0.4	0.6	0.7	0.9	1.1	1.5	2.0	2.8	4.1	4.4	4.8	6.2	7.1	7.9	9.8	11.2	13.3	16.0	18.4
Номинальный ВВП, млрд. лари	3.1	3.8	4.6	5.0	5.6	5.9	6.6	7.4	8.5	9.8	11.6	13.7	16.9	19.0	17.9	20.7	24.3	26.1	26.8	29.1	31.7	34.0	37.8
Уровень Монетизации М2/ВВП	5.2	5.8	6.4	5.2	5.0	6.4	6.1	6.3	6.2	8.7	9.5	10.8	13.4	10.5	13.0	14.3	15.6	15.6	20.2	20.3	18.2	19.1	22.3
Уровень Монетизации М3/ВВП	5.8	6.7	8.0	7.3	7.8	10.3	11.3	12.0	12.9	15.7	16.9	20.4	24.2	23.3	26.6	29.9	29.2	30.3	36.7	38.5	42.1	47.2	48.7

Таблица составлена автором по данным ЦБ Грузии

Исходя из выше указанного, можно сделать **вывод**, что несмотря на значительный рост уровня монетизации экономики Грузии (за наблюдаемый период по М2 вырос более чем в 4 раза, по М3 более, чем 8 раз), темпы ее роста остаются не высокими.

Представленная динамика коэффициента монетизации экономики Грузии, показывает, что несмотря на неуклонный рост денежной массы, ее уровень остается недостаточным для обеспечения высоких темпов экономического роста. На сегодняшний день в Грузии фактическое количество денег в обращении практически в 4.5 раза меньше произведенного совокупного продукта.

Высокая степень насыщенности экономики денежной массой не обязательно несет в себе значительную инфляционную составляющую. Согласно данным таблицы 2 в таких странах как Япония, Канада, Великобритания и Китай наблюдается высокий уровень монетизации экономики при невысоких значениях инфляции, а в ряде стран фиксируется даже дефляция. (Болгария, Израиль).

Таблица 2. Показатели монетизации, инфляции, роста ВВП и капитализации экономик ряда стран на 2017 год

		Среднегодовые показатели роста ВВП по	Уровень инфляции, %	ВВП по (ппс) млрд. Долл. США	ВВП на душу населения, долл. США	Население, млн. чел.	Безработица	Рыночная капитализация,	Монетизация, МЗ/ВВП
1	США	1.4	1.7	17662	59501.1	325.9	4.4	145.4	90.2
2	Япония	0.5	0.2	4945	38439.5	126.8	2.8	100.6	242.3
3	Канада	1.6	1.5	1612	45077.4	36.7	6.3	116.1	122.9
4	Великобритания	1.1	1.7	2654	39734.6	66.1	4.3	117.5	148.48
8	Китай	7.9	1.8	21095	8643.1	1390.1	4.7	65.6	202.6
9	Индия	6.8	4.1	8616	1982.7	1316.9	3.5	72.8	75.68
10	Бразилия	1.5	6.1	2951	9894.9	207.7	13.3	34.6	99.18
11	Южная Африка	1.7	5.8	697	6179.9	56.5	27.3	273.2	72.21
12	Аргентина	1.6	25.7	838	14466.6	44.1	8.5	10.9	28.71
13	Индонезия	5.5	3.7	2954	3875.8	262.0	4.2	44.7	39.88
14	Россия	1.1	5.4	3651	10608.2	144.0	5.2	32.0	59.0
15	Турция	4.8	9.5	1980	10512	80.8	11.3	21.8	54.33
16	Азербайджан	3.0	12.8	156	4140.7	9.8	5.0	0.0	32.47
17	Украина	-2.1	14.2	336	2582.8	42.3	9.5	20.3	40.53
18	Армения	2.3	-0.2	26	3861.0	3.0	18.2	2.6	46.38
19	Казахстан	4.0	11.0	435	8840.9	18.2	4.9	19.5	36.64
20	Румыния	2.4	-0.1	439	10757.0	19.6	4.9	8.7	40.76
21	Молдова	3.5	6.5	18	2279.7	3.6	4.5	0.3	51.24
22	Болгария	1.9	-0.1	139	8064.00	7.1	6.2	14.4	84.84
23	Грузия	3.6	4.1	36	4098.6	3.7	11.6	0.0	48.66
24	Израиль	3.4	-0.2	288	40258.4	8.7	4.2	71.3	86.20
29	Польша	3.3	0.7	1021	13822.6	38.0	4.9	29.8	66.50
30	Чехия	1.5	1.6	342	20152.4	10.6	2.9	19.8	83.82
33	Албания	3.0	1.6	33	4582.9	2.9	13.9	0.0	81.53

Таблица составлена автором на основе данных Мирового Экономического Форума и Мирового Банка

Отсутствия инфляции при высоком уровне монетизации экономики и постоянном наращивании денежной массы можно объяснить высокой степенью поглощения «избыточной» и вновь вовлекаемой в экономику денежной массы. Высокая поглощаемая способность разных экономик можно объяснить следующими факторами:

1. Хорошо развитой финансовой системой. Существует определенная связь между состоянием финансового рынка и экономическим ростом;
2. Высоким уровнем рыночной капитализации, который присущ развитым странам. (США, Япония, Канада, Великобритания, Китай);
3. Особенности структуры экономики, направленность на инновационную активность;
4. Незначительной долей наличных денег в структуре денежной массы. По этому показателю можно судить о наличии или отсутствии существенного теневого сектора экономики.

Данные Таблицы 2 показывают определенную зависимость между уровнем монетизации экономики и некоторыми факторами макроэкономической и финансовой статистики. Так, например, страны с высоким уровнем монетизации (коэффициент 80 и более), как правило имеют низкий уровень инфляции (США, Япония, Канада, Израиль), а страны с высоким уровнем рыночной капитализации (100 % и более от ВВП), относительно низкую безработицу (около 4-5 %) и приемлемые среднегодовые показатели роста ВВП (Индия, Индонезия, Китай). Ни по одному из этих показателей Грузия не входит в группу ведущих стран. Полученные данные показывают, что недостаточно высокий уровень монетизации экономики Грузии для поддержания устойчивых темпов экономического роста объясняется воздействием ряда отрицательных факторов.

Во-первых, это структура денежной массы, для которой характерна высокая доля наличных денег (См. таблицу 3). Данные таблицы 3 свидетельствуют о высоком уровне наличных денежных средств в структуре денежной массы страны. Так, например, доля наличных денег в структуре М1 составляет 54.0%, М2 – 39,2%, а в составе М3 – 17,9%. И это в то время, когда доля наличных денег в развитых странах обычно находится в пределах 8-10% [6. С.6].

Таблица 3. Структура денежной массы Грузии

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Наличные деньги в обращении, млрд. лари	0.1	0.2	0.3	0.2	0.3	0.3	0.4	0.4	0.5	0.7	0.8	0.9	1.3	1.3	1.5	1.6	1.8	1.9	2.4	2.5	2.5	3.0	3.3
Резервная денежная масса, на конец периода, млрд. лари	0.2	0.2	0.3	0.3	0.3	0.4	0.4	0.5	0.6	0.9	1.0	1.3	1.8	1.6	1.9	2.1	2.9	3.3	4.0	4.5	4.9	6.3	6.8
Денежный агрегат М0, на конец периода, млрд. лари	0.1	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3	0.3	0.4	0.4	0.6	0.7	0.8	1.2	1.1	1.2	1.4	1.4	1.6	1.9	1.9	2.0	2.4	2.7
Денежный агрегат М1, на конец периода, млрд. лари	0.2	0.2	0.3	0.3	0.3	0.4	0.4	0.5	0.5	0.8	1.0	1.3	1.9	1.8	2.0	2.5	3.1	3.3	4.3	4.5	4.4	5.1	6.1
Денежный агрегат М2, на конец периода, млрд. лари	0.2	0.2	0.3	0.3	0.3	0.4	0.4	0.5	0.5	0.9	1.1	1.5	2.3	2.0	2.3	3.0	3.8	4.1	5.4	5.9	5.8	6.5	8.4
Денежный агрегат М3, на конец периода, млрд. лари	0.2	0.3	0.4	0.4	0.4	0.6	0.7	0.9	1.1	1.5	2.0	2.8	4.1	4.4	4.8	6.2	7.1	7.9	9.8	11.2	13.3	16.0	18.4
Доля М0 в структуре М2, %	77.5	80.0	81.3	81.9	86.5	82.9	85.9	83.9	83.2	71.8	66.7	56.1	50.9	54.1	52.7	46.4	38.0	38.1	35.0	32.9	34.4	36.6	32.1
Доля М0 в структуре М3, %	69.3	69.0	64.6	58.2	56.1	51.8	46.5	43.8	40.3	40.1	37.5	29.5	28.1	24.5	25.8	22.1	20.3	19.6	19.3	17.4	14.8	14.9	14.7

Таблица составлена автором по данным ЦБ Грузии

Во-вторых, высокая степень долларизации экономики. Значительную часть сбережений население предпочитает хранить в виде депозитов или наличных средств в иностранной валюте. Наличные деньги, в том числе и иностранная валюта, являются основным средством сбережений населения. Недостаточное доверие населения к национальной валюте и недостаточная развитость финансового сектора приводит к значительному удельному весу наличных денежных средств в структуре денежной массы, которая, в свою очередь, потенциально может нести значительную инфляционную составляющую.

В-третьих, асимметрия развития финансовой системы страны, достаточно развит банковский сектор и сфера страхования. Это обусловило отсутствие эффективных финансовых инструментов, способных поглотить излишнюю инфляционную денежную массу.

Выводы. В результате проведенного исследования можно сделать следующие выводы. Монетизация экономики является ключевым фактором решения проблем ускоренного экономического роста. Основными факторами, оказывающими влияние на уровень монетизации экономики Грузии, являются: сбалансированность ресурсной базы банковской системы, рост денежных агрегатов, эффективность использования денежной массы, уровень доверия субъектов экономики к национальной банковской системе и национальной валюте, склонность субъектов хозяйствования к сбережениям и валовый внутренний продукт.

Существует объективная связь между уровнем монетизации и степенью развития экономики страны, что подтверждается статистическими данными. Такая закономерность может являться доказательством того, что безусловным фактором повышения экономической активности населения и уровня богатства страны в долгосрочном периоде является наличие безинфляционной среды повышения уровня монетизации экономики. С целью обеспечения устойчивых темпов роста экономики наращивание денежной массы должно носить неинфляционный характер, что обеспечивается ростом производства и сферы услуг.

Следовательно, для увеличения уровня монетизации экономики Грузии, необходимо обеспечить развитие финансового сектора. Для дальнейшего увеличения уровня монетизации экономики необходимо создать оптимальные условия для привлечения депозитов, совершенствование кредитных процессов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kovzanadze I., *Global Economy: Post-Crisis to Sustainable Development*, iUniverrse Inc. New York, Bloomington, 2018
2. „, Monetization level and its economic essence“, in Georgian. National Bank of Georgia https://www.nbg.gov.ge/bankjournal/index.php?m=115&blog_id=20
3. Monetization in Low and Middle Income Countries. Cameron Mc Loughlin and Noriaki Kinoshita. IMF Working Paper. June 2012. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Monetization-in-Low-and-Middle-Income-Countries-26010>
4. Греков И.Е. О совершенствовании подходов к определению монетизации экономики обоснование ее оптимального уровня // *Финансы и кредит*. 2007. №11. С. 60-70. <https://cyberleninka.ru/.../o-sovershenstvovanii-podhodo...>
5. Малкина М.Ю. Уровень монетизации, структура денежной массы и качество денег в экономике (сравнительный анализ положения в России и зарубежных странах) // *Финансы и кредит*. 2010. №30. С. 2-10. – <https://cyberleninka.ru/article/v/uroven-monetizatsii-struktura-denezhnoy-massy-i-kachestvo-deneg-v-ekonomike-sravnitelnyy-analiz-polozheniya-v-rossii-i-zarubezhnyh>
6. Мищенко С.В. Влияние уровня монетизации экономики на динамику денежной массы. Киев: ЦНИ Национального банка Украины, Университет банковского дела. 2014. С. 16-24. <https://cyberleninka.ru/article/v/vliyanie-urovnya-monetizatsii-ekonomiki-na-dinamiku-denezhnoy-massy>
7. Сандоян Э. М. Неинфляционная монетизация экономики как фактор экономического развития / Э. М. Сандоян, Л. М. Акопян // *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, 2008. - №5. – С. 178-181.
8. World Bank: World Development Indicators – <http://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.GD.ZS>
9. www.imf.org/external/index.htm

МОТИВАЦИЯ И РОЛЬ ПЕРСОНАЛА В МЕНЕДЖМЕНТЕ АО ШВЕЙНАЯ КОМПАНИЯ «ИМЕРИ»

к.э.н. Габададзе И. Ш., Мушкудиани Н. С., Церетели И. А.

Грузия, Кутаиси, Государственный Университет имени Акакия Церетели

Abstract. *With the help of international organizations in Georgia, it became possible to establish and develop socially oriented mixed economy based on market principles. The underestimation of human factor and the variation of economic interests seemed to be unacceptable for today's reality, because the searching and agreement of interests plays an important role in a company's democratic management. Motivation is important in the increasing of labor productivity, as a motivated employee tries to maximize his ability, which is mutually beneficial. The article "The motivation and the role of staff in management of JSC sewing company "Imeri" is dedicated to this actual problem. It contains various forms of motivation. Through the questionnaire method, we conducted the study of JSC sewing company "Imeri" staff's social composition, their demand and tendency, education, qualification, satisfaction with the terms and etc. As a result of the analysis, JSC "Imeri" has been proposed appropriate recommendations to raise the motivation of the staff.*

Keywords: *motivation; Material motivation; Intangible motivation; Social motivation, Indicators; Staff behavior.*

В Грузии в условиях экономических и социальных катаклизмов, с помощью международных организаций, стало возможным установление и развитие основанной на рыночных принципах социально ориентированной смешанной экономики. Примером этого в Кутаиси является АО швейная компания «Имери».

Недооценка человеческого фактора и будто бы различие экономических интересов, которое являлось характерным для командно – административной системы оказались неприемлемым для сегодняшней реальности, так как изучение и согласование интересов играет очень важную роль в демократическом управлении компании. В росте производительности труда значительна мотивация, так как мотивированный сотрудник старается максимально использовать свои возможности, что является обоюдно полезным.

Кутаиси, который является древнейшим городом Имеретинского региона, традиционно представлял собой центр легкой промышленности, после кризиса очень пострадал, хотя древнейшая швейная фабрика, которая в настоящее время функционирует под названием акционерное общество швейное объединение «Имери», в 1996-1997 годах с помощью швейцарской фирмы «Интерпластик» смогла провести полное техническое перевооружение (для обновления которой ежегодно расходуется 100-120 тысяч лар).

В 1928 году в Кутаиси на базе швейной ремесленной мастерской „Макратела» по инициативе жителя Кутаиси Серапиона Углава была создана фабрика, где сначала работали 16 швейников, в том числе 1 женщина. Через 23 года после основания фабрики количество рабочих возросло до 500 человек. Первоначально фабрика была оборудована очень примитивно. Были использованы чугунные утюги, которые нагревались углем. В процессе шитья не применялось ни одной спецмашины, обмотка пуговичного отверстия, пришивание пуговиц проводились вручную.

В 1932 году была заложена основа новой фабрики, которая была завершена в 1935 году и уже в ней работало более 800 человек, с этого дня предприятие носило имя Сергея Кирова.

Предприятие, на базе которого была создана компания «Имери», до 60-х годов прошлого столетия называлось швейным объединением. В нем были объединены существующие в Западной Грузии (Зестафони, Чиатура, Лентехи, Зугдиди) предприятия соответствующей отрасли. С 1988 года объединение постепенно начало разрушаться и при распаде Советского Союза оно функционировало под названием Кутаисского головного предприятия.

Акционерное объединение швейная компания «Имери» было зарегистрировано 7 марта 1995 года, но полностью выкуп акций у государства в основном завершился в 1999 году.

Количество акционеров приблизилось к тысяче, в том числе 7-8 частных лиц имеют сравнительно большую долевую часть.

На протяжении своего существования расширение производства произошло несколько раз. В последние годы швейцарская фирма „INVESTRONICA“ осуществила перевооружение технической базы. Кроме этого на предприятии был осуществлен монтаж английских, итальянских, японских, американских и немецких машин.

В настоящее время производство, оборудованное современной техникой, является одним из успешных предприятий в Грузии. Здесь технологические процессы в основном преимущественно управляются компьютерной системой.

Средняя месячная зарплата около четырехсот человек, занятых в АО швейной компании «Имери», составляет 300-350 лар. Предприятие имеет высококвалифицированный инженерно-технический персонал, большинство из которых прошли стажировку в бывших советских странах и Швейцарии. Вместе с современной техникой здесь разработаны и внедрены технологии почти на все типы товарной продукции. В основном шьют женскую одежду.

Если мы хотим, чтобы увеличить и развить бизнес в АО швейная компания «Имери» для этого она должна иметь собственные методы мотивации персонала. Это так в сегодняшней реальности, но каждый из них не защищен от недостатков, что мешает полностью использовать трудовой потенциал. Поэтому считаем целесообразным из различных форм выбрать соответствующую мотивацию.

Материальная форма мотивации приемлема для трудового коллектива любой компании, так как в это время для лучшего выполнения работы возможен рост зарплаты; награждение победивших в конкурсе в денежной форме; по успешным годовым итогам можно использовать бонус систему, которая может быть одноразовой и ежемесячной. Что касается дополнительных бонусов это могут быть: жилищные ссуды с льготными условиями; корзины питания; праздничные подарки.

Из форм нематериальной мотивации значительными считаем:

1. Поздравление сотрудников с рождеством и новым годом, днем рождения.
2. Помощь при организации свадьбы или похорон.
3. Предложение индивидуального рабочего графика.
4. Присвоение сертификата.
5. Создание дружеской атмосферы и т.д.

Что касается социальной мотивации здесь можно иметь в виду интересы, связанные с любовью к профессии, что проявляется в привлекательности и содержании труда, что в свою очередь подразумевает:

1. Желание профессионального роста каждого сотрудника.
2. Поощрение всех членов группы улучшить навыки труда.
3. Содействие формированию здоровой конкуренции.
4. Создание веры в деятельность лучших сотрудников в компании.
5. Содействие повышению производительности и эффективности.
6. Повышение доверия к персоналу.

В условиях технологического прогресса вместе с профессиональными компетенциями для роста производительности стал важным учет психологических факторов мотивации.

Акционерное общество швейная компания «Имери», которая является одной из выдающихся своим прошлым и настоящим, представляет собой объект нашего исследования с целью изучения влияния социально-психологических факторов мотивации в процессе труда. Здесь развитие персонала основано на системном непрерывном процессе сотрудников, который ориентирован на максимальное использование их возможностей и пользе обеих сторон, так как польза, по нашему мнению, определяет мотивацию. Вместе с тем соглашаемся с мнением Херцберга о возможности использования мотивации против некомпетентности. Хотя без возможностей не произойдет развитие навыков. Поэтому навыки и возможности предпосылки мотивации.

В общем в координированной группе общий эффект работы структурной единицы более высок, чем действия, основанные на некоординированном и индивидуальном поведении сотрудников. Для различных категорий персонала эффективность результатов труда можно оценить по различным индикаторам. Для менеджеров высокого уровня индикаторами

эффективности работы их менеджмента могут быть совместный доход компании, рост чистой прибыли компании, рыночная доля и конкурентоспособность компании, а для инженерно-технического персонала – разработанные и проведенные тренинги об уходе и эксплуатации оборудования, рационализаторских предложениях и изобретениях, целью которых является улучшение функционирования оснащения.

При исследовании выделились такие основные формы мотивации персонала как: денежная мотивация, обеспечение жильем, получение образования или переквалификация по целевому направлению за счет предприятия, ваучеры питания, содействие по рабочему графику.

Респонденты в вопросниках указали на важные для них приоритеты мотивации, что было обусловлено такими факторами как возраст, образование, семейное положение, семейный доход, социальное положение, наличие жилья или его не имение, степень удовлетворения профессиональных и личных достижений, состояние здоровья и другие. С этой точки зрения при выборе соответствующих методов мотивации внимание уделяется самым важным потребностям персонала.

Акционерное общество швейная компания «Имери» в основном укомплектована молодыми кадрами. В частности, как показало исследование основные работники имеют возраст 35-40 лет, лишь 10% свыше 50 лет. Вместе с тем с высшим образованием составляют 30%, на мотивацию обеспечения жильем ориентировано 5%, мотив обеспечения ваучерами, который в основном отражается в питании, для 85% приемлем. 90% опрошенных предпочитают отдавать денежной мотивации, что обусловлено низкой покупательной способностью зарплаты и значительной девальвацией национальной валюты.

Для дальнейшего роста эффективности Акционерного общества швейная компания «Имери» считаем целесообразным:

- при разработке политики компании рост уровня прозрачности и информативности;
- обеспечение возможности самообразования для работающих;
- создание условий непрерывной учебной среды и развитие внутренней ротации сотрудников;
- изучение мотивов, осуществленных лидерами конкурентных компаний, и учитывание хороших идей.

ЛИТЕРАТУРА

1. I.Gabadadze, N.Mushkudiani I.Tsereteli. The Interrelation of Motives and Stimuli in the Process of a Company's Management. European Journal of Humanities and Social Sciences, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. -Vienna. 2017.- p.167-170
2. И. Габададзе, В. Гогисванидзе, И. Церетели, Л. Мамулашвили. Антикризисная кадровая политика управления персоналом. Периодический научный журнал Кутаисского научного центра №12. - Кутаиси: Новация. 2013. –с. 175-179 (на Грузинском)
3. В. Gogisvanidze. Мотивация персонала и способы ее повышения. Государственный университет им. Акаки Церетели, Моамбе, №1. - Кутаиси: АЦГУ. 2013. -с. 84-89. (на Грузинском)
4. Шапиро С. А. Мотивация и стимулирование персонала.- Москва: ГроссМедиа, 2005. -224 с. <http://www.psi-test.ru/pub/shapiro/1.html>

MANAGEMENTUL RESURSELOR UMANE IN SISTEMUL DE INVATAMANT

Prof. Dorina Todirică

*Școala Gimnazială "Artur Gorovei" Bunești
Suceava, România*

Abstract. *Quality management education is an area of intervention that requires mostly development and implementation of systems and procedures for internal evaluation, management and quality assurance activities of education and training and professionalization of managerial activities at the suppliers of education and initial training and continue. The main actions envisaged are: development for early childhood education; for development in secondary education; development for post license; adapt educational provision to labor market needs and the local community, promoting partnership in education; development for continuing education.*

Keywords: *management, education, training, human resources, programs.*

Asigurarea calității și managementul calității în educație constituie un domeniu de intervenție care necesită cu precădere dezvoltarea și implementarea sistemelor și procedurilor interne de evaluare, de management și asigurare a calității activităților de educație și formare, precum și profesionalizarea activităților manageriale la nivelul furnizorilor de educație și formare inițială și continuă. Se are în vedere, în principal, activitatea instituțiilor de învățământ și a ofertanților de educație și de formare din sistemul formal de educație.

Principalele acțiuni avute în vedere sunt:

- crearea și dezvoltarea sistemelor de asigurare și management al calității în educație și formare;
- dezvoltarea unor programe de formare profesională în domeniul managementului educațional și în managementul calității;
- dezvoltarea unor mecanisme de monitorizare a inserției absolvenților pe piața muncii în vederea ajustării ofertei educaționale în concordanță cu evoluțiile de pe piața muncii;
- crearea și dezvoltarea unor mecanisme de asigurare și managementul calității în educație în contextele nonformale și informale de învățare.

Dezvoltarea resurselor umane din educație are ca obiectiv diversificarea ofertelor de educație inițială și continuă și a oportunităților de carieră pentru cadrele didactice și alte categorii de resurse umane din sistemul de educație și formare inițială.

Competențele furnizate în cadrul acestor programe de educație și formare vor asigura, în primul rând, achiziția și dezvoltarea competențelor rescrise în Cadrul European al Calificărilor profesorilor. Acțiunile avute în vedere în cadrul acestei măsuri vizează resursele umane din educație dintr-o dublă perspectivă, de participanți la învățarea pe tot parcursul vieții și diseminatori de cunoaștere. Acest domeniu de intervenție contribuie la dezvoltarea stocului de capital uman din educație capabil să furnizeze educație de calitate centrată pe nevoile individuale de dezvoltare personală și profesională ale elevilor, la reducerea fenomenului de abandon/părăsire timpurie a școlii și la creșterea atractivității învățării. De asemenea, având în vedere că serviciile de orientare și consiliere a resurselor umane din educație sunt insuficient dezvoltate, nefiind operaționale nici instrumente specifice de definire a unor trasee profesionale și de carieră pentru această categorie de resurse umane, acțiunile în acest domeniu vor fi corelate cu măsuri specifice de creștere a oportunităților de dezvoltare a carierei pentru resursele umane din educație.

Principalele acțiuni¹ avute în vedere sunt:

- dezvoltarea ofertelor de formare continuă a cadrelor didactice și a resurselor umane din educație (inclusiv „on the job training”);
- dezvoltarea ofertelor de educație inițială pentru cadrele didactice și a resurselor umane din educație (ex. masterate didactice);
- dezvoltarea ofertelor de educație continuă și inițială pentru noile profesii în educație, cercetare;

---

¹ Abrudan, D.B., Serratore, M., *Motivația și motivarea resurselor umane pentru performanță*, Editura Solness, Timișoara, 2002, p. 202

▪ dezvoltarea rețelei de furnizori de servicii și de instrumente; asigurarea accesului la servicii de calitate; oportunități de carieră și servicii de dezvoltare a carierei pentru resursele umane din educație.

Dezvoltarea și modernizarea ofertelor de educație inițială și continuă are drept obiective creșterea atractivității ofertelor educaționale, creșterea calității și relevanței educației pentru piața muncii.

Principalele acțiuni avute în vedere sunt: dezvoltarea ofertelor de educație timpurie; dezvoltarea ofertelor în învățământul secundar; dezvoltarea ofertelor post licență (masterat și doctorat); adaptarea ofertelor educaționale la cerințele pieței muncii și comunității locale, promovarea parteneriatului în educație; utilizarea noilor tehnologii și metodelor moderne de predare în educație și dezvoltarea competențelor digitale; dezvoltarea ofertelor de educație continuă - „Școala – centru comunitar de educație continuă și resurse de învățare”, dezvoltarea de module și programe de formare pentru resursele umane din domeniul cercetării.

În vederea creșterii adaptabilității forței de muncă și a întreprinderilor se va acorda susținere asigurării, dezvoltării și menținerii resurselor umane în scopul îndeplinirii exigențelor firmelor privind calificarea forței de muncă, cerințe esențiale pentru asigurarea competitivității în procesul de schimbare a condițiilor economice și tehnologice cerute de dezvoltarea societății bazate pe cunoaștere. Adaptarea competențelor profesionale ale propriilor angajați la nevoile de dezvoltare ale întreprinderilor va susține creșterea productivității și calității muncii. Acestea, corelate cu îmbunătățirea condițiilor de muncă, vor conduce la asigurarea sănătății și securității la locul de muncă, în special în sectoarele și domeniile de activitate cu riscuri crescute și vor determina reducerea substanțială a ratei de incidență a accidentelor de muncă și a bolilor profesionale, precum și promovarea unui proces de îmbătrânire activă (prelungirea vieții active și reducerea fenomenului pensionării anticipate).

Pentru îmbunătățirea continuă a cunoștințelor și competențelor manageriale la toate nivelurile, va fi susținută promovarea formării antreprenoriale. Implementarea programelor de formare antreprenorială va avea drept scop asigurarea creativității antreprenoriale, îmbunătățirea capacității managerilor și întreprinzătorilor de a-și conduce propriile afaceri și de a se adapta exigențelor impuse de competitivitate și schimbările tehnologice.

Dezvoltarea resurselor umane în educație.

Educația românească are un obiectiv prioritar: utilizarea eficientă și ameliorarea calitativă a resurselor umane pentru a asigura tranziția graduală de la ocupații economice cu un nivel scăzut de calificare la ocupații care implică cunoștințe și deprinderi avansate, multiplicarea locurilor de muncă decente, reducerea sărăciei și incluziunea socială.

Educația joacă un rol esențial în combaterea sărăciei și asigurarea creșterii economice durabile. Însă pentru a valorifica această oportunitate este necesar de asigurat acces echitabil la servicii de educație și calitatea acestora. Accesul echitabil este important pentru incluziunea tuturor copiilor și tinerilor în procesul educațional, asigurându-le, astfel, șanse egale la un nivel de viață decent, oportunități de angajare adecvate și participare la viața socială. Totodată, o societate educată este și o societate cu o coeziune socială mai înaltă.

Calitatea serviciilor educaționale este importantă și din perspectiva capitalului uman competitiv, capabil să facă față presiunilor actuale ale pieței muncii la nivel național, regional sau global.

Există o serie de factori ce împiedică atingerea obiectivelor importante la acest capitol: sărăcia, emigrația, managementul ineficient al resurselor financiare și sub-investirea în sistemul educațional. Combaterea acestor fenomene adverse va solicita acțiuni inovatoare, sporirea eficienței finanțării sectorului, diversificarea surselor de finanțare, atragerea resurselor financiare externe, participarea activă la procesele educaționale regionale și maximizarea externalităților pozitive ca urmare a implementării unor programe colaterale (de exemplu, dezvoltarea rețelei de drumuri va permite optimizarea rețelei de școli rurale și transportul rapid și sigur al copiilor din localitățile mici la școlile din localitățile mari).

Dezvoltarea sistemului național de asigurare a calității în educație ține de dezvoltarea resurselor umane și menținerea cadrelor didactice în sistemul educațional prin:

- Modernizarea/consolidarea învățământului pedagogic;
- Modernizarea sistemului de formare și atestare a personalului didactic;
- Modernizarea programelor de studii formale și non-formale ;
- Revitalizarea învățământului profesional de toate treptele prin racordarea specializărilor la cerințele pieței muncii, modernizării infrastructurii (echipamentului, etc.);

- Perfecționarea cadrului normativ în vederea eficientizării activității cadrelor didactice și excluderii procedurilor birocratice de raportare și documentare formală a procesului didactic ;
- Crearea parteneriatelor privat-public în vederea stabilirii unei conexiunii eficiente între agenți economici și instituțiile învățământului profesional pentru consolidarea bazei materiale și dezvoltarea abilităților profesionale;
- Asigurarea mobilității academice a profesorilor și studenților;
- Implicarea mai largă a ONG-urilor specializate în procesul educațional;
- Elaborarea unui sistem de validare a cunoștințelor obținute în cadrul programelor de educație non-formală.

Este deosebit de important de subliniat faptul că, abordarea stângace, nepotrivită a relațiilor umane poate transforma o școală eficientă într-un adevărat „viespar”. Iar printre „armele” pe care directorul le are la îndemână pentru a preveni această situație se află, indiscutabil și rezolvarea adecvată a problemelor motivaționale.

BLACK SEA REGION IN THE FOREIGN POLICY OF RUSSIA AND TURKEY

Adilbek Yermekbayev, Laura Abzhaparova,

Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Kazakhstan

Abstract. *The Black Sea region after the Cold War has undergone major changes and has become one of the most strategically important regions in the world. One of the most important factors contributing to this was the growing demand for energy in Europe, which is mainly supplied through this region. The heterogeneous nature of the region, along with frozen and existing conflicts, make the region unstable and open to armed conflicts. The NATO enlargement process to the East has reinforced geopolitical tensions in the region due to Russia's concern about the changing balance of forces in the region. Regional and global powers having different interests and priorities have turned this region into a zone of possible armed conflict. The purpose of this study is to study the factors that determine the Black Sea region as strategic for Russia and Turkey. Also, the study traces the tendency to change the strategy of the two states in the region after the end of the Cold War, particularly during the presidencies of Putin and Erdogan.*

Keywords: *Russia, Turkey, Black Sea region, energy resources, balance of power, annexation of the Crimea, confrontation.*

Introduction. The Black Sea region, which is a junction of various civilizations, religions and cultures, throughout history has become a geopolitical and geostrategic region, since it is a transit zone between East and West, as well as between north and south. However, this important region became the border between the Western and Eastern blocs, in the era of the Cold War.

In a short time, the United States, NATO, and the European Union, in other words, the Western bloc, accepted almost all Eastern European states into their structures, expanding their sphere of influence.

Discussions are continuing now about the membership of Ukraine and Georgia in NATO, which was declared at the 2008 Bucharest summit. In the course of this military operation against Georgia, Russia gave a clear signal to the West and the countries of the region. Similarly, the annexation of Crimea by Russia in 2014, in essence, is a repetition of this message, but essentially stronger. Russia made it clear to the West about its border, about national security and clearly stated that it does not accept the expansion of the military bloc of the West.

Historical Turkey considered the Black Sea region its strategic zone, and during the bloc confrontation the Black Sea became the region of direct contact between the interests of the USSR and the USA. Therefore, in Turkey of that time, the attitude towards the Black Sea as a border region, neighboring with the "hostile environment" was formed. From the point of view of Turkish politicians, this impeded the development of the Black Sea coast, whose role for the country's economy as a whole was underestimated.

Goals and objectives of the study. Consider the policy of Russia and Turkey in the Black Sea region.

Research methods. The work used the historical method, analysis and comparison.

Russia entered a difficult and painful transition period after the collapse of the Soviet Union in 1991. During this transition period, during which Boris Yeltsin was president, Russia sought to change its political, economic, and military preferences, while at the same time trying to balance its subjects within the new Russian Federation and determine the basis for a new foreign policy. During this period, Russia had a choice: to embark on a rapprochement with the West as a democratic state or to try to preserve its existence as a Eurasian imperial state.

The arrival of Vladimir Putin to the presidency in 2000 was the final stage of this process, and Russia abandoned the pro-Western policy pursued by Boris Yeltsin during the transition period, and began to pursue an independent foreign policy, focusing on other areas, especially to the East.

Beginning with the presidency of Vladimir Putin, Russia began to pursue a different policy and basically began to pursue five main goals of foreign policy. They are designed to protect their

security, prevent interference in their internal affairs, emphasize the right of Russia to conduct its foreign policy as a sovereign state and superpower, prevent further interference from its external influence and once again become a global force [1, p.10].

After Vladimir Putin came to power, relations with Russia, and especially with the United States and other developed Western states, were based on a minimalist and profitable basis. Although they continue to talk about goodwill and the possibilities of cooperation in relations between Russia and the West, they are actually implemented without any strategic goals.

Changes in Russia's foreign policy can be observed since 2001. when Vladimir Putin mentioned at a meeting in Brussels in 2001 that Russia is not against the expansion of NATO to the east, if Russia's opinion is taken into account, but added that Russia will reconsider its position if it is excluded from this process [2].

Russia saw that a unipolar world system that emerged after the collapse of the Soviet Union with a single superpower like the United States does not meet the interests of the new Russian state. Thus, Russia supported a multipolar world system as a system that could prevent US intervention.

As a result of changes in the situation in the region in the 1990s - 2000s, which meant, above all, a reduction of security threats, Turkey no longer needed to closely link its interests in the region with the military-political strategy of the West. In Turkey, they began to consider the Black Sea as a transport corridor, which would open to it alternative transport and trade routes to Eastern and Northern Europe, to the Caucasus and to Central Asia. Thus, in the foreign policy of Turkey, the Black Sea region began to be perceived primarily as the center of the most important communications.

The Black Sea is part of Russia and is the starting point for its sovereignty. Any events outside of Russia that are outside of their own will and control in the Black Sea region pose a threat to its existence and must be completely stopped. Stability in the Black Sea region is possible for Russia only in the current situation, that is, when Russia dominates and controls the Black Sea, and any NATO presence inside and outside the sea is a threat to the region itself. For Russia, the Black Sea is considered to be its own region, and it will not allow other external players to influence its security.

In this context of threats, when we look at the political significance of the Black Sea for Russia, the two states come to the fore. This is Ukraine and Georgia. The most important common feature of these two states is their anti-Russian and pro-Western policies, especially after 2000. Because the policy pursued by these two states can change the balance in the Black Sea, and therefore must be controlled.

Russia believes that in the period after the collapse of the Soviet Union in 1991, NATO, and in particular the United States, are trying to pursue a policy of threat to its national interests. Until the 90s of the last century, the Black Sea region, which remained in the secondary plane for the Euro-Atlantic bloc, has attracted the attention of the Western bloc since the 1990s for various political, economic and military reasons, and the Western bloc is now central and eastern. They have made significant efforts to ensure the integration of European states with the West. The growing concern of the West about its security after September 11, 2001, and its growing need for energy resources in the region has increased US intervention in the Caucasus region. Especially after the attacks of September 11, the United States began to actively pursue its policy in the region of the Middle East and the Black Sea [3, p.24]. In this context, the United States increased its military presence in Afghanistan in Uzbekistan and Georgia, which aim to dominate the region. All these events made it inevitable that Russia and the West, which have different approaches and ideas regarding stability in the Black Sea, at some point will face each other.

The security of the Black Sea region is directly linked to the strategic balance between Russia and the Euro-Atlantic bloc. As the Western bloc tried to penetrate the Black Sea region, it was inevitable that Russia would take anti-measures and above all against Georgia and Ukraine. However, Russia has allowed and does not object to EU activities in the region, because it prefers to use the EU as an element of balance against US policy in the region.

One of the most important consequences of the end of the Cold War in the Black Sea region is undoubtedly the economic sphere. The Black Sea region, which was economically in second place as the border line between the western and eastern bloc during the cold war, after its end and the accession of countries such as Bulgaria and Romania, into the integration process with the West, began to acquire strategic significance. This led to the rapid growth of trade relations between the countries of the region, and the economic development that they began to carry out, made a positive contribution to the region's economy [4, c.471].

At the same time, in the political circles of Turkey, we are convinced that the potential of the water basin of the World Cup should be used primarily to organize an economic breakthrough in the region. In particular, the Minister of Foreign Affairs of Turkey, A. Davutoglu, suggests assessing the possibility of using rivers that flow into the World Cup for trading through transboundary shipping. For this, in his opinion, it is necessary to take incentive measures to entrepreneurs and to initiate a project that is beneficial for them.

In this context, the most important economic development in the region was in the field of hydrocarbon transportation. The Black Sea has become the main energy corridor between Europe and the Caspian region, which is rich in such energy resources as oil and natural gas [5, p.16].

For Russia, it is very important to export hydrocarbons through the energy corridors on the Black Sea. But more importantly is to control them. European countries have realized the important fact that this will lead to their greater dependence on Russia.

First, energy trade is the most profitable way to support an economy that almost collapsed after the collapse of the Soviet Union. Secondly, energy can also be used as a political tool. Russia does not hesitate to use its energy map as a political trump card.

In Soviet times, the Black Sea was a defensive line, the most important task of the fleet was to protect against possible nuclear strikes by the West. Therefore, as part of the Black Sea Fleet of the USSR, there were more defensive ships [6, c.18], but Russian orders for military ships of the Mistral type, built by French shipyards, then there are signs of a change in Russia's military strategy [7, p.24]. New military ships were built for operational activities, such as anti-terrorism activities, the fight against piracy and the evacuation of Russian citizens from domestic remedies.

In a statement in 2014, the commander of the navy, Admiral Viktor Chirkov said that the two most important goals of the Russian Navy doctrine until 2030 are to strengthen Russia's military presence in the Crimea and the Arctic region. Chirkov said that Russia will strengthen its military strategy in these two regions over the next 15 years and that the new strategy of the Navy has defined Crimea as a priority region [8]. In the Black Sea Fleet of Russia there are already more than 10,000 people and more than 40 warships. Despite difficult economic times with economic sanctions, Russia spends record military spending.

For Russia, the Black Sea is the gateway to the Mediterranean Sea and from there to the world. Russia declares that it is in Russia's interest to maintain stability on the Black Sea in the world. Therefore, it is not surprising that Russia participated in international initiatives with other Black Sea states and NATO states, such as Operation Black Sea Harmony and Effort. However, one of Russia's most important goals is to prevent players from outside the region from dominating the region and changing the balance. From a military point of view, Russia views NATO, Georgia and Ukraine as participants seeking to change the balance in the region. As long as the current balances in the Black Sea persist, that is, as long as Russia retains its sovereignty in the Black Sea, Russia believes that the Black Sea will remain stable.

The annexation of Crimea on March 18, 2014, is one of the most important political and military events in the Black Sea region. As a result of the popular vote in the Crimea, 96% of voters voted to connect the Crimea to Russia. This situation has significantly changed the military and strategic balance in the Black Sea region. This was a serious blow to NATO in the Black Sea.

This fact gives Russia a great military advantage. In addition, Russia has the opportunity to provide air control over the entire Black Sea airspace by deploying its air defense systems in the region. With all these deployed weapons systems, the Crimean Peninsula provided a significant security advantage against any military threat from the south to Russia. Philip Breedlove, an Air Force general and one of the NATO commanders, said that the air defense systems and ground attacks that Russia had installed in Crimea made it an excellent platform, which causes NATO concern in this direction.

The annexation of the Crimea not only strengthened the Russian presence in the Black Sea, but also allowed to control all of Ukraine and the Sea of Azov, and received the Kerch Strait. Thus, Russia strengthened its direct contacts with the separatist forces in the east of Ukraine and completely nullified the effectiveness of Ukraine in this region [9].

The naval base in Sevastopol is very important for Russia. The geographical advantages of Sevastopol, its natural harbor and highly developed infrastructure make it the best naval base in the Black Sea. Despite the fact that Russia continues to build a new naval base in Novorossiysk because of

the need to evacuate the base in Sevastopol at the end of the 90s, the nature of the sea and the proximity of the base to a large commercial port does not allow its full use.

The naval base of Sevastopol, which was founded 235 years ago in the tsarist period, remained in Russia, and thanks to this important naval base, Russia was able to increase its influence and presence in the Eastern Mediterranean, the Balkans and the Middle East. Russia almost guaranteed its superiority in the Black Sea by deploying its military units on the Crimean Peninsula and the naval base in Sevastopol. It should not be forgotten that in 2008 13 Russian ships based in Sevastopol blocked Georgian warships and decided the outcome of the confrontation in their favor.

The armed conflict between Russia and Georgia in August 2008 stimulated the intensification of Turkish foreign policy in the Black Sea and Caucasus region: it was after him that Ankara launched the Stability and Cooperation Platform and intensified its efforts towards resolving the Nagorno-Karabakh problem and its own relations with Armenia. Today, progress in both of these areas can hardly be called substantial, but this does not mean that Turkish efforts will not continue. Despite the problems of logistics of road transit through Georgia to Russia, Turkey continues to consider Georgia as a foreign policy partner, supports building mutually beneficial relations between Georgia and Azerbaijan.

The main strategy followed by Russia in the Black Sea after the Cold War is to prevent scenarios that could change the balance in the region. One of the main reasons why Russia adheres to such a reactionary strategy is that it cannot develop a new policy in accordance with the international conditions that have arisen after the events of September 11.

Today, the Black Sea region has become an important energy corridor and a trading region. However, factors such as separatist movements that are prevalent in the region are preventing them from becoming a stable region. The Nagorno-Karabakh region, which cannot be settled between Armenia and Azerbaijan in the region, is a serious source of tension between the two states. There is a problem of the unrecognized states of Abkhazia and South Ossetia.

The government of Tbilisi failed to control 18% of the country's territory [10, p.32]. The annexation of Crimea by Russia and the ongoing Russian separatist conflicts in eastern Ukraine actually divided Ukraine into two parts. In the Russian Federation, separatist movements in Chechnya and other parts of the Caucasus threaten Russia's security and create security weaknesses, especially in terrorist activities carried out in large cities. Again in Moldova, the Transnistrian separatist movement interferes with stability in Moldova. All of these separatist movements are a security threat and are the most fundamental factors impeding stability in the region, as they can flare up again at any time.

Russia's strategy against the United States, NATO and other competing states in the region is carried out according to 5 principles. They must maintain their position as a major player in the region, prevent the implementation of energy projects that are not under Russian control, prevent the formation of anti-Russian coalitions, prevent the countries of the region from joining NATO and fight against separatist and terrorist movements against them.

In particular, the military advantages provided by the annexation of the Crimean Peninsula made Russia the most important and effective force in the region. The annexation of the Crimean Peninsula by Russia saved Russia from the need to evacuate the port of Sevastopol and allowed it to continue using the port of Sevastopol, which was much more advantageous in terms of its geographical location and infrastructure.

By annexing the Crimea, Vladimir Putin seeks to make Ukraine less attractive for the West. You can also say that Russia annexed the Crimea and in fact a bit intimidated by the anti-Russian activities in the Black Sea region. It also aims to put an end to the efforts of the countries of the region to come closer to NATO and the West.

With the collapse of the Soviet Union and the end of the Cold War, the Black Sea region entered a period of significant change. In particular, the growing energy demand of Europe and the fact that it became an energy corridor connecting the Caspian Sea and Central Asia, and Europe, together with rich oil and natural gas, increased the geopolitical and geostrategic importance of the Black Sea for all world and regional powers [11].

With the end of the Cold War, countries in the region are trying to cope with the new situation and are experiencing a transitional period. However, as we have seen in the case of Ukraine and Georgia, one cannot say that this transitional period has completely ended. The Black Sea region is a very heterogeneous region from the economic, political and cultural points of view. However, most countries in the region are connected to the same sources, and many angles are interdependent and

vulnerable. Regional tensions, natural resources and competition factors make the Black Sea a sensitive region as well as a strategic location. Even states in the Black Sea region tend to view the Black Sea as a place where various regions of Europe, the Middle East and the Caucasus meet, instead of considering the Black Sea as a purely internal region.

Conclusions. Looking at the geographical area covered by the Russian Federation, it becomes clear that there is a Eurasian state. The Black Sea is one of the most strategic points of this Eurasian state and is the gateway of Russia to the Mediterranean Sea. In addition, because of its geopolitical and geostrategic importance, this is where Russia's security begins. For historical, geographical, military, economic and political reasons, Russia considers itself the natural leader of the Black Sea.

The strategy pursued by Russia on the Black Sea, especially during the Putin period, is characterized by activity. The main task of Russia is to correct the changing balance in its favor. It is clear that Russia will pursue a more active foreign policy, especially after the Georgian and Ukrainian crises.

Russia's military intervention on the territory of Georgia in 2008 and the recent crisis in Ukraine after the annexation of the Crimea are very important in terms of demonstrating Russia's determination on the Black Sea. It is clear that Russia will pursue a much more active foreign policy in the Black Sea region.

The main political objectives of Turkey in the World Cup can be described as a desire to ensure political and military security in the region. Turkey is positioned as a key player and an independent force pole, trying in this way to squeeze the maximum possible from various formal and informal alliances - both those in which Turkey is and those that it is trying to form.

REFERENCES

1. Bobo Lo. Vneshnyaya politika Rossii pri Vladimire Putine: avanturizm ili realizm? [Russia's foreign policy under Vladimir Putin: adventurism or realism?] *Russie.Nei.Visions*, 108, 2018. – 44 p. [in Russian]
2. Press-konferentsiya po itogam besedy s General'nym sekretarem NATO Dzhordzhem Robertsonom [Press conference following a meeting with NATO Secretary General George V. Robertson] Available at: <http://kremlin.ru/events/president/-transcripts/21350> (accessed: 01.12.2018)
3. Zoltan Barany, *The Future of NATO Expansion: Four Case Studies*. - Cambridge, Cambridge University press, 2003. - 145 p.
4. Mariana Papatulica, Black Sea area at the crossroad of the biggest global energy players' interests. The impact on Romania// 2nd International Conference 'Economic Scientific Research - Theoretical, Empirical and Practical Approaches', ESPERA 2014, 13-14 November 2014, Bucharest, Romania
5. Mitat Çelikpala, Turkey and the new energy politics of the black sea region// Neighbourhood Policy Paper, January, 2013. №3 – p.14-18. Bucharest, Romania.
6. Grinevetskiy S.R., Zhil'tsov S.S., Zonn I.S. Geopoliticheskoye kazino Prichernomor'ya. [Geopolitical Black Sea Casino]– Moscow, «Vostok-Zapad», 2009. –258 p. [in Russian]
7. Gosudarstvennyye programmy vooruzheniya Rossiyskoy Federatsii: problemy ispolneniya i potentsial optimizatsii. Analiticheskiy doklad. Tsentr analiza strategiy i tekhnologiy. [State armament programs of the Russian Federation: performance problems and optimization potential. Analytical report. Center for Analysis of Strategies and Technologies] Moscow, «ACT» 2015 – 35 p. [in Russian]
8. Sharkov Damien, Russian Navy to Focus Strategy on Arctic Zone and Black Sea - Available at: <http://europe.newsweek.com/russian-navy-will-focus-strategy-until-2030-arctic-zone-and-black-sea-290496> (accessed: 01.12.2018)
9. Le Miere, Christian; Russian Naval Organizations by Number of Combat Vessels. Available at: <https://www.iiss.org/en/regions/ukraine/black-sea-5599> (accessed: 01.12.2018)
10. Mansurov T. Z. Rossiysko-Gruzinskiy dialog o normalizatsii otnosheniy: ogranicheniya i sfery vzaimodeystviya [The Russian-Georgian dialogue on the normalization of relations: restrictions and areas of interaction.], *Vestnik VGU. seriya: istoriya. politologiya. sotsiologiya*. [Bulletin VSU. series: history. political science. sociology] - 2016. № 3. - p. 30-36 [in Russian]
11. Klus Adam; The New Strategic Reality in the Black Sea. Available at: <http://www.neweasterneurope.eu/interviews/1197-the-new-strategic-reality-in-the-black-sea> (accessed: 01.12.2018)

ВПЛИВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ НА СУЧАСНІ ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ¹

канд. політ. наук, доцент, **Марадик Н.**,

Словаччина, Прешов, Інститут політології, Прешовський університет в Прешові

канд. політ. наук, асистент, **Цірнер М.**,

Словаччина, Прешов, Інститут політології, Прешовський університет в Прешові

Abstract. *This text examines current trends in the global distribution of democratic institutions and the difficulty of rooting them in non-Western societies. The prospect of global democratization is greatly complicated by the structure of international relations and the asymmetry of democratization processes in different regions of the world. The proliferation of democratic transformation in many countries does not mean a smooth development of this political phenomenon. The key factors that will depend on stability and the spread of democracy in the future are economic development and political leadership. Strong structural factors that facilitate the expansion and deepening of democracy are also social development, widening access to world wealth and education.*

Keywords: *liberalization, democratization, globalization, democratic transition, consolidation of democracy.*

Вступ. Одним з найважливіших наслідків трансформаційних процесів кінця ХХ століття та початку ХХІ століття стало встановлення демократії як фундаментальної моделі глобальної суспільно-політичної системи. У сучасному світі цей процес стає все більш глобальним. Майже всі більш економічно розвинені країни є демократичними країнами, або існує стратегія їхньої демократизації, яка має здійснюватися з урахуванням національних особливостей і традицій. Загалом, основна тенденція у світовому розвитку полягає в тому, щоб демократія була найкращою формою соціального порядку. Проблеми та перспективи історичного розвитку демократії можна побачити в іншому теоретичному контексті, часто заснованому на концепції цивілізації та розвитку глобальної парадигми. Демократія є продуктом західної цивілізації, але також необхідним етапом історичного та політичного розвитку кожного суспільства. Однак увага дослідників зосереджувалася на тенденції глобального поширення демократичних інститутів та труднощі їх укорінення в незахідних суспільствах.

Поява демократичних інститутів відбувалося на відносно пізньому етапі західної цивілізації – в так званій сучасній епісі. Демократія розглядається тут як набір представницького уряду, вільні вибори, ідеологічний і політичний плюралізм, сильне громадянське суспільство. Ульріх Бек, відомий експерт, присвячений аналізу проблем сучасної демократії, бачачи справедливий спосіб їх вирішення без осквернення і збереження демократичних принципів (Beck, 1997: 41). Це означає, що просто відтворення її основ веде до критичного аналізу, а також до постійних експериментів у всіх сферах соціальної дії. Пошук нових форм демократії є ознакою нинішньої громадської дискусії та різних вимірів соціальної практики. По-перше, мова йде про створення нових форм суспільства для заміни традиційних форм соціальних верств, щоб соціально-культурні спільноти були більш мобільними і базувалися на добровільних і мінливих конкретних проблемах або ситуаціях. Існує пошук «нового комунітаризму», який є соціальним і у формі добровільного об'єднання: він виражає прагнення окремих людей подолати взаємне відчуження і знайти спільні цінності та прагнення, не жертвуючи власною автономією (Bobbio, Bellamy, 1987: 17).

Сьогодні дуже важко сказати, які зміни в демократичних інституціях можуть призвести до такого пошуку. Проте провідною тенденцією є підвищення ролі громадянського суспільства та його впливу на розвиток держави, що, безумовно, вимагає розширення сфери його діяльності та збагачення її форм діяльності, проникнення на рівень управління та прийняття рішень. Це сфери професійних політиків, технократів і бюрократичних структур. Можна стверджувати, що

¹ Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1-0077/17 „Politicko-priestorová štruktúra štátu v podmienkach globalizácie“.

це питання має бути спрямоване на необхідність нового етапу демократії, а не на її еволюції лише в межах певної цивілізації – тобто євроатлантичного регіону. Особливістю перспективи розширення демократії в усьому світі є феномен взаємозв'язку між демократизацією та глобалізацією або еволюцією демократії в глобальному історичному процесі. Враховуючи, що жодна з існуючих цивілізацій, за винятком західних, не створила демократичних інститутів і демократичних цінностей у цьому процесі, ми можемо припустити, що такий проект буде реалістичним лише з новою глобальною цивілізацією, яка перейме ці традиційні цінності та інституції та трансфери інших областей суспільства.

Основні результати дослідження. У контексті глобалізації модернізація економічних і соціальних структур і економічний розвиток, заснований на сучасних технологіях, що призводять до збільшення добробуту, часто вважаються основними факторами демократизації і таким чином відкривають шлях до демократії. На думку С. Хантінгтона, «зв'язок між добробутом нації та демократизацією є достатньо сильним». С. М. Ліпсет, вивчаючи взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку держав та їх політичними системами, робить висновок, що демократизація залежить від багатьох факторів, але рівень соціально-економічного розвитку є його "фундаментальною і необхідною умовою" (74% країн з найнижчим економічним рівнем розвитку є авторитарним, 24%, "співавторитарним", і лише одна країна - Індія - має демократичний режим, тоді як країни з середнім і вище середнім рівнем економічного розвитку є надзвичайно демократичними і мають зрілу ринкову економіку (Huntington, 1984: 36; Lipset, Seong, Torres, 1993: 156). Однак залежність демократизації від економічних факторів мало ймовірна. Соціально-економічна основа представницької демократії західного типу не є ринковою економікою з її економічним рівнем, а обумовлена залежністю соціальної структури від численної поширеності так званого середнього класу. Ця громада поєднує в собі соціальний рівень життя, що забезпечує доступність набору основних споживчих товарів, що постачаються сучасним масовим виробництвом, з інтересом до соціальної та політичної стабільності без внутрішніх розбіжностей. Різноманітність – це статус конкретних груп і джерел їхнього доходу в суспільстві. Якщо існують соціальні та економічні процеси, які загрожують забезпеченню певних основних ознак середньому класу, воно здатне дестабілізувати демократичні інститути через свою соціальну та політичну поведінку. Він навіть діє як сила, що підтримує авторитарні та тоталітарні режими. Однак, навіть якщо середній клас не завжди є основою демократії, його значна частка у соціальній структурі торгівлі та громадянського суспільства є передумовою сталого демократичного розвитку. Звичайно, бідне суспільство, в якому живуть великі сегменти маргіналізованих і бідних верств населення, не є сприятливим для розвитку демократії та громадянського суспільства.

З соціально-економічної перспективи глобальної демократизації є досить оптимістичними. Нинішній етап глобалізації супроводжується поглибленням економічної диференціації між державами глобальної Півночі та більшістю інших країн. У цій тенденції ми не повинні очікувати швидкого і рівномірного економічного і соціального прогресу, який би радикально поліпшив рівень життя і, отже, виникнення соціальних умов для справжньої представницької демократії. У багатьох країнах, де встановлені формально демократичні інститути, демократичний прогрес все ще залишається крихким. Головною перешкодою для глобальної демократії, яка не має чітких альтернатив західній моделі, є культурна ідентичність незахідного суспільства, яке не дуже здатне поглинати західну культуру. У культурному контексті деяких незахідних суспільств вони не оцінюють індивіда, що є фундаментальною і духовною передумовою західної культури і передумовою демократії. Індивід сприймається як чужий елемент у незахідних суспільствах. Хоча процес індивідуалізації розвивається в таких компаніях, вони все ще забезпечують можливість "розчинення" особи в групі. Це не виключає демократизації хоча б на формальному рівні, але він не буде таким реальним, як у західному суспільстві. Аналіз сучасного міждисциплінарного дискурсу про вплив глобалізації в економічному та соціальному плані показує, що теоретики соціальних наук поділяються на тих, хто розглядає глобалізацію і потенціал постіндустріалізму як руйнування, і тих, хто розглядає глобалізацію як позитивну силу (Bobbio, Bellamy, 1987: 57).

Бідність є головною проблемою в багатьох країнах, і в сучасному світі є райони, де бідні не можуть вирішити проблему виживання власними засобами. Важливі аспекти міжнародного співробітництва, такі як фізична безпека, людський або природний капітал, наразі не мають відношення до цих сфер. Що стосується виживання, то занадто ризиковано інвестувати в майбутнє.

Не дивно, що країни Глобального Півдня мають низький або негативний рейтинг економічного зростання, їхні уряди не можуть скористатися перевагами фізичної географії та національних податкових ресурсів для інвестування в інфраструктуру, що залежить від економічного розвитку. Крім того, ці сфери часто мають урядові корупційні системи, що негативно впливає на фінансування пріоритетних проектів та організацій з необхідними механізмами управління. Відсутність інновацій у всіх сферах життя створює значний розрив між країнами глобальної Півночі і Півдня. У такій ситуації країни глобального Півночі повинні поставити логічне питання про ефективність власного розвитку співробітництва. Механізми скорочення економічної бідності можна розділити на дві основні категорії: збільшення ресурсів за рахунок підвищення ефективності та перерозподілу економічних ресурсів.

Підтримка країн глобального Півдня часто здійснюється шляхом перерозподілу ресурсів, зосереджуючись на важливому зростанні національної продуктивності сільського господарства, наприклад, інвестиції в сільське господарство, охорону здоров'я, освіту, транспорт і зв'язок. Досвід ЄС та Сполучених Штатів показав, що сильне економічне зростання залежить не тільки від прямих державних інвестицій, але й від створення інституційної структури державного управління, що ефективно забезпечує доходи від приватних інвестицій у матеріальний і людський капітал. У випадку глобального Півдня шлях до економічного зростання є іншим. Крім корупції, часто спостерігається нестабільність державних установ у країнах глобального Півдня, що викликає високий ризик і відсутність гарантій субсидування проектів збитків, а податковий тягар має ідеологічний фон для опору ринковим процесам. Все це знижує ефективність такого механізму, як інвестування в розвиток. Важливо, що освітні програми є особливо цінними в контексті активної співпраці у сфері розвитку держави та інвестицій у людський капітал.

Постійне скорочення глобальної бідності дасть бідним країнам можливість знайти необхідні ресурси для проведення ефективних та систематичних інституційних реформ. Беручи до уваги наслідки глобалізації, слід зазначити, що не всі її наслідки повинні бути позитивними - деякі з цих наслідків можуть бути дуже позитивними, але характер глобалізації може також викликати зростання показників бідності. Перерозподіл ресурсів від багатих до бідних викликає питання інвестицій та економічного зростання. Тому важливо використовувати потенціал глобалізації для інвестицій вищого рівня. Глобальні південні країни повинні створити умови для подолання бідності через торгівлю, безпеку, депозити та інвестиції. У цьому контексті зростання часто розглядається як інструмент зменшення бідності і пов'язаний із запровадженням мінімальних стандартів житла протягом певного періоду часу. Зрозуміло, що скорочення бідності та економічне зростання взаємопов'язані, особливо в країнах з низьким рівнем доходу. Емпіричні дослідження показують, що необхідно підвищити національне багатство за реальний прогрес у життєвому рівні. Наприклад, Індія демонструє значні позитивні зрушення внаслідок швидкого зростання економіки як головного інструменту зменшення бідності. Позитивний зв'язок між зменшенням бідності та зростанням також спостерігається в країнах з високим рівнем бідності, таких як Китай, Індонезія або Філіппіни (Castells, 2010: 24-26).

Очевидно, що зростання дозволяє компанії брати участь у довгоочікуваних вигодах від верховенства права та податкового дотримання. Але факт, що саме існування демократичних інституцій також систематично впливає на проблему бідності. У контексті ефектів глобалізації урядів уряди часто виявляють небажання поєднувати національні програми - їхні короткострокові та довгострокові інтереси - і враховувати інтереси інших країн. Не можна заперечувати, що ризики глобалізації є найбільш небезпечними для слабких економік глобального Півдня. Негативна сторона глобалізації очевидна під час глобальної економічної та фінансової кризи. З іншого боку, можна стверджувати, що глобалізація має потенціал для зменшення бідності, зокрема в країнах глобального Півдня, зокрема, шляхом створення умов, що сприяють прискоренню економічного зростання та швидкому передачі знань. Правильне використання структурних факторів та шляхи впровадження національної політики у світовій економіці підтверджують переваги глобалізації. Прогрес у скороченні глобальної бідності спостерігався в основному через нинішні азійські країни, які вибрали шлях інтенсивного розвитку (Priest, 2010: 4).

З цієї точки зору має сенс згадати важливість механізмів, з якими пов'язують нинішню глобальну бідність. Найважливішим механізмом є виявлене зростання нерівності багатства. Все, що об'єднує глобалізацію і зростання, - це перш за все відкриття і лібералізація ринку, торгівлі та капіталу. Тут можна визначити зв'язок між зростанням і нерівністю. Зменшення бідності

залежатиме від того, якою буде розподіл прибутку. Якщо зростання спрямоване на збільшення нерівності доходів, остання стаття об'єднає наслідки зростання та вплив на нерівність доходів, що призводить до бідності. Проте високий рівень сукупного зростання ВВП позитивно впливає на його скорочення. Це важливо для скорочення бідності - поєднання високого зростання та більшого розподілу «соціального» прибутку від цього зростання. Але відкрита глобальна конкуренція може сприяти зменшенню кількості робочих місць та погіршенню зайнятості та праці. Тому інтеграція в глобальну економіку може допомогти бідним, але вона не замінить стратегію боротьби з бідністю. У такій ситуації важливим є зв'язок між глобальною технологічною дифузиею, яка є нерівномірною у глобальному масштабі та на рівні підготовки. Кваліфіковані працівники не будуть мігрувати до країн глобального Півдня, навпаки, вони будуть протистояти цій тенденції. Про це свідчить, наприклад, активна міграція африканських та азійських медичних працівників до США та ЄС. Менш кваліфікований персонал більше не здатний підтримувати інтенсивну програму внутрішнього розвитку, і частина її повертається до більш економічно розвинених країн. Дуже важливу роль відіграють транснаціональні корпорації, які переміщують виробничі зони, де робоча сила дешева. Незважаючи на часто виправдану критику функціонування, корпорації суттєво сприяють зростанню доходів у своїх районах і заохочують людей до підвищення кваліфікації та впровадження нових технологій та ефективного управління для місцевих підприємств. Це покращить соціальний статус особистості, хоча привабливість країни значною мірою залежить від внутрішнього середовища країни (Smith, 2002: 15).

Очевидно, що уряди та підприємства повинні запровадити соціальні та колективні стандарти, щоб скористатися позитивними аспектами глобалізації, щоб зменшити бідність. Наприклад, інвестування в здоров'я; повинні бути встановлені органи, відповідальні за дотримання основних правових норм; вона повинна спільно інвестувати в соціальне страхування. Якщо цього не станеться, глобалізація ускладнить процес прогресу у подоланні бідності. Щоб сприяти зменшенню глобальної соціально-економічної неоднорідності, такі органи повинні бути своєрідним фільтром, який позитивно зміцнює і обмежує негативні наслідки взаємозв'язку між глобалізацією і бідністю. Позитивний вплив глобального прогресу на міжнародні відносини має дуже специфічний контекст. Через позитивні та високо динамічні сили глобалізації країни глобального Півдня повинні проводити довгострокові стратегічні дії. Чинники повинні визначити та реалізувати активну стратегію розвитку не тільки з переваг глобалізації, але й від боротьби з її негативними наслідками. Доцільно поєднувати дії від стратегічної інтеграції до світового ринку до подолання бідності шляхом активної політики внутрішнього розвитку, що базується на використанні науково-технічного прогресу. Це дозволить підвищити рівень життя в економічно менш розвинених районах світу і надати своїм членам більше можливостей для самореалізації. Відсутність необхідних ресурсів у південних штатах лише збільшує відмінності між рівнями розвитку глобального Півдня і Півночі.

Підтримка кризових центрів, зокрема створення правил колективних дій, має стратегічне значення на регіональному рівні, оскільки вимагає консенсусу щодо виконання конкретних програм співробітництва у сфері розвитку. Але необхідність глобальної стратегії очевидна. Сьогодні стратегії міжнародних організацій заявляють про консенсус щодо інтеграції найменш економічно розвинених країн у світову економіку. Цей консенсус ґрунтується на трьох компонентах: реальній політиці цих країн, зовнішньому обміні відкритого простору та збільшенні зовнішньоекономічної співпраці (Nissanke, 2004: 4). Прибуток в результаті накопичення капіталу у створенні галузей, які можуть брати участь у глобальному економічному обміні, залежить головним чином від політики управління та якості інститутів. Це регулювання ритму та шляхи повної лібералізації торгівлі не менш важливо, ніж сама підтримка при адаптації нових гравців до ринку. Навіть найбільш відкриті режими не можуть автоматично вирішити проблему бідності. Тому така політика інтегрує все населення в процес розвитку, а це означає, що вона охоплює такі важливі бюджетні пріоритети, як якісна освіта та охорона здоров'я або інвестиції в соціальний капітал. І це вже відображає ступінь впливу політичних рішень і політичних інвестицій на загальний розвиток.

Висновки. Економічний розвиток і політичне лідерство часто визначаються як ключові фактори майбутньої стабільності та поширення демократії. Сильні структурні чинники, які сприяють розширенню та поглибленню демократії, включають соціальний розвиток, поширення глобального багатства та освіти. Проте політичне лідерство має вирішальне значення, за умови, що

його рішення та дії відбуваються на багатьох рівнях - від накладання обов'язків на державних службовців, через політичні партії, групи інтересів та неурядові організації, як у «молодих» демократіях, так і у функціонуючих демократіях. Нарешті, як глобальний і локальний процес, демократія поширилася по всьому світу. Демократія як основа для управління має більший ефект лише в тих країнах, де існують спільні інтереси та основні цінності, якими володіє переважна більшість громадян. Саме це дозволяє демократичному парламентському уряду жити. Занепад демократії настає тоді, коли єдність цінностей і інтересів придушується, навіть якщо є загальний консенсус щодо фундаментальних принципів і цілей, але прихильники деяких партій не хочуть співпрацювати з державою, але хочуть бути в опозиції (Helliwell, 1994: 232).

Отже, характер сучасних соціальних процесів залишається суперечливим. З одного боку, останні тенденції відображені у тлумаченні та сприянні конвергенції швидкості розвитку, з іншого боку, спотворення супроводжуються поглибленням механізмів, які сприяють випуску та перегляду традиційних стандартів національного та міжнародного права шляхом використання подвійних стандартів. Але незважаючи на ці недоліки демократії, є вагомі підстави залишатися оптимістичними щодо майбутнього демократичного розвитку. Ми виправдовуємо цей оптимізм, поступово зміцнюючи демократичну стабільність. Сучасні демократичні інституції здатні мирним шляхом вирішувати проблеми між владою і суспільством, що максимально підтверджує ефективність демократії в порівнянні з іншими формами соціальної організації. Незважаючи на всі труднощі, з якими вона стикається, твердження, висловлене Робертом Далем, залишається актуальним: "... демократична ідея не втратить свого звернення до людей в недемократичних країнах, а їх авторитарні уряди стануть все більш пропорційними динамічному і плюралістичному суспільству в цих країнах, важче протистояти бажанням розширити демократію »(Dahl, 1989: 28).

ЛІТЕРАТУРА

1. BECK, U., 1997. *The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order.* Cambridge: Polity Press, 206 p. ISBN 978-0-745-61758-9.
2. BOBBIO, N. a R. BELLAMY, 1987. *The Future of Democracy: A Defence of the Rules of the Game.* Minneapolis: University of Minnesota Press, 184 p. ISBN 0745603092.
3. CASTELLS, M., 2010. *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume 1: The Rise of the Network Society, 2nd ed.* Oxford: Wiley Blackwell, 406 p. ISBN 978-1-405-19686-4.
4. DAHL, R., 1989. *Democracy and Its Critics.* Yale University Press, 397 p. ISBN 9780300049381.
5. DUNNING, John H., 1993. *Multinational Enterprises and the Global Economy.* Wokingham, England: Addison-Wesley, 687 p. ISBN 0201175304.
6. ETZIONI, A., 1999. *The Limits of Privacy.* N.Y.: Basic Books, 280 p. ISBN 0-465-04089-6.
7. HELLIWELL, John F., 1994. Empirical Linkages between Democracy and Economic Growth. In: *British Journal of Political Science*, No. 21 (2), p. 225-248. ISSN 0007-1234.
8. HUNTINGTON, S. P., 1984. Will More Countries Become Democratic? In: *Political Science Quarterly*, No. 99, p. 193-218. ISSN 0032-3195.
9. HUNTINGTON, S. P., 1993. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century,* University of Oklahoma Press, 336 p. ISBN 9780806125169.
10. HUNTINGTON, S. P., 1996. *The clash of civilizations and the remaking of world order,* New York: Simon & Schuster, 367 p. ISBN 9780743231497.
11. KISSINGER, H., 2001. Does America Need a Foreign Policy?: Toward a Diplomacy for the 21st Century. New York: Simon and Schuster, 370 p. ISBN 0-684-85567-4.
12. LIPSET, S. M., Kyoung-Ryung SEONG a J. C. TORRES, 1993. A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy. In: *International Social Science Journal*, No. 136 (May), p. 155-175. ISSN 1468-2451.
13. NISSANKE, M., 2007. Linking Globalization to Poverty. In: *UN University Policy Brief*, No. 2, p. 1-7. ISSN 0047-4194.
14. PRIEST, G., 2005. Reducing Global Poverty: Theory, Practice, and Reform. In: *SELA*, No. 26, p. 4-32. ISSN 0056-2258.
15. RUSTOW, D., 1970. Transitions to democracy: Toward a dynamic model. In: *Comparative Politics*, vol. 2, No. 3, p. 337-363. ISSN 0010-4159.
16. SARTORI, G., 1972. Democrazia e definizioni. Bologna: Il mulino, 393 p. ISBN 978-88-15-13132.
17. SCHMITTER, P. C. a T. L. KARL, 1991. What Democracy Is... and Is Not. In: *Journal of Democracy*, vol. 2, No. 3, p. 75-88. ISSN 1045-5736.
18. SMITH, G. S., 2002. New Challenges for High Level Leadership Training. In: *Public Management and Governance in a Globalizing World*, August, No. 19, p. 4-19. ISSN 0190-0692.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

к.ю.н. **Силенко Н. М.**

Україна, м. Харків, доцент кафедри ХНЕУ ім. С. Кузнеця

Abstract. *The article deals with the problem of bullying - forms of violent and aggressive behavior of a systematic nature among participants in the educational process. The definition, components and legal regulation of a boom are explored. The international experience in solving this issue is analyzed and ways of its solution in Ukraine are proposed. Bullying in the learning environment - the problem is not new, but its scale has gained mass in recent times. According to a UNICEF study in Ukraine in 2017, 67% of schoolchildren faced bullying only in the last 2-3 months [4]. Taking into account the adoption of the new law, the interest of not only society, but also the state in this matter becomes obvious. One of the main challenges facing our society is boom warning.*

Keywords: *bullying, cyberbullying, counteracting violence in educational institutions, buller, bullying victim, school aggression.*

Вступ. Будь-яка держава світу, в прагненні до свого прогресивного розвитку, приділяє значиму увагу проведенню освітянських програм для дітей та молоді. З цією метою створюються школи, дитячі садки та інші освітні заклади, в яких діти проводять вагомую частину свого часу. Саме вони виступають основоположним джерелом соціалізації особи, а також значною мірою сприяють формуванню її особистих морально-психологічних якостей. Та разом із тим, так зване «шкільне середовище» може й негативною мірою впливати на особистість, у тому числі й на розвиток її соціально-психологічних якостей. При чому, у даному контексті йдеться не тільки про прояви агресивної (ворожої) поведінки учнів як учасників освітнього процесу, а й про ігнорування чи недостатньо дієве реагування задля пригнічення таких негативних проявів з боку педагогічного колективу та адміністрації шкіл. Ці всі явища є проявами актуальної у сучасному світі, у першу чергу, соціальної категорії – булінгу.

Булінг є однією з форм шкільного насильства, прояв якої полягає у значному та стрімкому вибої агресії поміж учасниками освітнього процесу. Смысловий підтекст булінгу полягає у примушуванні когось робити небажані для нього дії, тобто вчиняти дії проти його волі, що вже само по собі є насильством. Зважаючи на специфіку середовища виникнення та рольовий розподіл, булінг є специфічним видом насильства, адже сприятливим середовищем існування цього явища є дитячі та юнацькі колективи, із нестійкими поглядами на життя, надемоційним сприйняттям та вразливою психікою їх учасників. Керівним принципом, на якому ґрунтується булінг є соціальна, майнова або фізична нерівність, а метою – закріплення авторитету шляхом систематичного приниження певної особи в її присутності та присутності інших осіб.

В Україні поняття булінгу визначено законодавчо, крім того дане діяння переведено в ранг адміністративно караних. Доповненням адміністративних проступків таким діянням законодавець надає соціальної значущості його негативним проявам та засуджує їх, адже за вчинення булінгу передбачається адміністративна відповідальність.

Результати дослідження. 18 грудня 2018 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» № 8584, який визначає механізми протидії цькуванню, зокрема, покладання на засновника закладу освіти здійснення контролю за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу; на керівника закладу освіти – затвердження та оприлюднення на своїх веб-сайтах плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, а також забезпечення відкритого доступу до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти. Разом з цим, законом передбачається порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків та інших осіб; прописується процедура видання рішення про проведення розслідування [6]. Окрім цього, змінами до статті 73 Закону України «Про освіту» Освітньому омбудсмену надається право на здійснення перевірки заяв про випадки булінгу в закладі освіти та на отримання інформації від центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки щодо загального числа випадків булінгу у закладах освіти [5].

Сутнісна небезпека булінгу, як соціального явища, вбачається щонайменше у трьох аспектах залежно від ролі учасника конкретної ситуації. Поведінка власне особи-булера (того, хто фактично здійснює активний виток агресії незалежно від характеру та матеріалізації її прояву) створює мікроклімат дозволеності та безкарності за будь-які протиправні вчинки цієї особи як зараз (у конкретній ситуації, що слалася), так і у майбутньому. Такий стан речей може створювати загрозу непорушності та можливості реалізації охоронюваних законом конституційних прав та свобод громадян, а також значною мірою підривати авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування. Поведінка та психологічна обстановка, що формується навколо жертви злочину, у деяких випадках може створювати загрозу непорушності конституційного права на життя особи, провокуючи появу прагнень суїцидального характеру. Відношення до поведінки спостерігачів (свідків) певного агресивного прояву може руйнувати нормальні моральні якості особи (у тому числі милосердя, співчуття тощо) та провокувати появу байдужості, у тому числі до ключових правил співжиття.

Сутність соціального парадоксу булінгу полягає у тому, що всі ці фактори його активізації не є для українського суспільства достеменно новими. За загальним правилом, при зростанні негативних якісних та кількісних показників певних факторів – одразу активізується й сама проблема. Із булінгом зовсім нетипова ситуація. Адже і проблема соціального та майнового розшарування існувала завжди, і всі інші соціально-психологічні фактори також, проте виразу булінгу як такого, проблема «шкільного насильства» набула тільки останнім часом.

Кібербулінг (або як його ще називають «агресія он-лайн») є підвидом булінгу, досить новітньою формою приниження, заподіяння страждань, страху, тривоги потерпілому, учаснику освітнього процесу, за допомогою засобів електронних комунікацій (у тому числі мережі Інтернет). Підвищена небезпека кібербулінгу як виду булінгу полягає у тому, що фактично діяння вчиняються в межах віртуального простору, проте наслідки мають місце в реальному світі та приниження зазнає реальна людина.

Проблема існування булінгу беззаперечно потребує пошуку шляхів її вирішення. Проте, спираючись на дані статистики, досить абсурдним вдається твердження про те, що є можливим абсолютне викорінення булінгу як соціального явища на сучасному етапі розвитку суспільства. Більш коректною є мета максимальної мінімізації негативних проявів, їх найбільше скорочення. Остаточне викорінення булінгу як явища соціуму не є можливим спираючись на те, що за своєю природою булінг є конфліктом, який завжди існує в суспільстві.

Сьогодні Україна знаходиться на початковому етапі становлення антибулінгової стратегії. За новоприйнятими законами щодо протидії булінгу керівник як очільник певного навчального закладу наділяється колом повноважень, що сприяють протидії булінгу на «місцевих» рівнях, в рамках конкретного закладу. Він, у свою чергу, при наявності відповідної протиправної ситуації, інформує про такі випадки вищестоящі органи, а також відповідні органи державної влади та місцевого самоврядування. Таким чином, будується «ступенева» система, за якої центральні органи, перебуваючи в столиці, залишаються поінформованими про випадки булінгу в конкретних закладах регіонів. Відповідний обов'язок повідомлення покладається й на педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу. Таким чином в Україні «вибудована» система всесторонньої осудливої реакції на будь-які прояви булінгу в колективах.

Вочевидь, створення дієвого правового механізму протидії явищу булінгу вимагає врахування зарубіжного досвіду, адже дана проблема не має кордонів.

Говорячи про світовий досвід із розв'язання даного питання, варто відзначити, що однією з перших країн, де про проблему булінгу почали говорити на національному та законодавчому рівнях стала Швеція. Тут, окрім законів, що захищають жертв цькування, впроваджено закріплену в законодавстві системну профілактичну роботу, яку здійснюють державні установи та некомерційні організації, на кшталт, «Friends». Доволі дієвим способом протидії цькуванню в Швеції став так званий «Метод Фарста», що полягає у створенні в школах спеціальних «антибулінгових» команд з учнів та вчителів, задачею яких є захист інших учнів з першого по дев'ятий клас. До подібних команд відбирають школярів з лідерськими якостями та призначають їм по кілька підшефних з молодших класів. Кожен «лідер» повинен хоча б раз за день підходити до ввірених йому учнів, дізнаватися, чи все гаразд та давати зрозуміти про готовність допомогти у вирішенні проблем зі цькуванням [3].

У Норвегії антибулінгова кампанія має назву «Zero» («нуль»). Вона передбачає досить нетиповий підхід до такої протидії, зокрема, у кожній окремій школі створюється спеціальна рада, куди входять представники педагогічної ради, декілька батьків, деякі учні, а очолюється вона директором школи. Такий різний склад представників, на думку влади, має забезпечити найбільш комплексний підхід попередження та виявлення випадків булінгу [2, р. 744].

До слова, в школах Швеції та Норвегії на початку кожного навчального року укладається трьохсторонній договір, який підписує учень (навіть першокласник!), батьки та адміністрація школи. Мета цього договору – запобігти неприйнятній та агресивній поведінці в школі. Так, кожен школяр попереджається про те, що він не має право погрожувати словом чи ділом іншим учням, наносити фізичну або психологічну шкоду однокласникам, псувати їх майно. В іншому випадку шкільний фахівець і директор школи мають право за першої ж нагоди поставити винного на облік до поліції, а за поведінку малюків повністю відповідатимуть їхні батьки. Крім того, батьки зобов'язуються вирішувати проблеми такого роду разом зі шкільними психологами.

Канада після визнання проблеми булінгу одразу ж почала підготовку відповідного законодавства, що передбачала розробку Міністерством освіти політики та вказівок відносно профілактики булінгу, застосування дисциплінарних заходів за неадекватну поведінку, включаючи більш серйозне покарання за повторне цькування. Наразі в Канаді можуть накладатися **штрафи навіть на свідків булінгу**, які не розповіли про це відповідальним особам або тим, хто може втрутитися у ситуацію. Також, відповідно до федерального закону «Про учбові заклади» (2011 р.) в кожній школі повинні проводитись щорічні тижні обізнаності про булінг («Bullying awareness week») та організовуватись навчання протидії цьому явищу. У 2015 р. було оновлено Канадський федеральний кримінальний кодекс і до правопорушень включили кібербулінг. Важливо, що в Канаді широко застосовуються методи ранньої психодіагностики дитячої агресивності, що дозволяють передбачити та частково коригувати майбутню поведінку потенційно проблемної дитини [1, р. 1].

Досить довго йшла до визнання проблеми булінгу на законодавчому рівні Японія. Причиною цьому стала культурна специфіка країни – цькування завжди сприймалося японцями як явище цілком прийнятне в шкільному середовищі (насамперед мова йде про хлопчиків, позаяк дівчата довгий час до школи не ходили). Так, вважалося, що знуцання однолітків мають загартувувати характер, а тому жалітися на подібні вчинки збоку однокласників було принизливо та ганебно. Передбачалось, що той, хто не в змозі впоратися з цькуванням самостійно не буде спроможний у майбутньому захищати ні своїх близьких, ні батьківщину.

Перший закон про розвиток заходів запобігання булінгу було прийнято у 2013 році. До цього кроку японський уряд підштовхнули масові громадські обурення з приводу відсутності належної реакції з боку владних структур на численні інциденти (у тому числі зі смертельними наслідками) та факту політики їх замовчування. Сьогодні, діючий закон зобов'язує шкільну адміністрацію повідомляти про серйозні випадки цькування поліцію. Навчальні заклади при цьому мають утворювати дієву організаційну структуру з протидії булінгу в школі, зокрема, передбачено створення спеціальної комісії для розслідування причин та наслідків прикрих випадків, а також вироблення шкільної політики щодо запобігання цькувань. Окрім цього, влада замовляє регулярний моніторинг соціальних мереж та інших інтернет-платформ на предмет цькування дітей в онлайн-просторі.

У США децю інший підхід. Влада у своїй політиці виходить із того, що не обов'язково створювати тисячі офіційних антибулінгових програм, можна просто включити деякі її компоненти в повсякденне навчання. Тобто кожен урок прямо чи опосередковано торкається теми булінгу, виховання толерантності і поваги у колективі: це або спеціальний урок зі спеціалізованою темою про булінг та його наслідки або цікаві інтерактиви, які допомагають учням відчувати себе у єдиному колективі [3].

Висновки. Загалом, в цивілізованому світі булінг розглядають як доволі серйозну соціально-педагогічну проблему сьогодення – проводяться наради на рівні міністрів освіти, виробляються законодавчі заходи у напрямку його профілактики тощо. Проблематиці булінгу присвячено кілька великих національних і міжнародних серверів, зокрема: Bullying, org, Bullying Online, Stop bullying, Bullying net, www.bullying, com.uk та ін., де можна отримати кваліфіковану консультацію спеціаліста. Зарубіжна практика демонструє, що ефективно запобігання проявам

булінгу в школах вимагає злагодженої організації як внутрішньосистемної, так і міжвідомчої взаємодії, в основі якої лежить чітка законодавча та нормативна база

Отже, не можна заперечувати ефективність впроваджених та існуючих зараз заходів боротьби із булінгом. Проте досвід передових країн світу доводить те, що пріоритет має надаватися профілактиці існування цього явища, що буде більш дієвим, адже попередивши негативний вплив не треба турбуватися про те, як його подолати. Також, досить багато заперечень викликає адміністративне стягнення у вигляді штрафу для батьків, оскільки в більшості випадків для самих правопорушників (дітей) це вдається малоефективним. Слід також зазначити про важливість роботи саме висококваліфікованих психологів, що мають відповідні навички, необхідні для ефективного впливу на булерів. Позитивним буде крок роботи психолога не тільки власне з учнями, а й їх батьками для виявлення і подолання психологічної проблеми, що може бути причиною булінгу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Conditions for the implementation of anti-bullying programmes in Norway and Ireland: a comparison of contexts and strategies U.V. Midthassela*, S.J. Mintonband A.M. O'Moore. – Vol. 39, No. 6, December 2009, p. 737–750.
2. Roberge, G. D. From zero tolerance to early intervention: The evolution of school anti-bullying policy. *eJournal of Education Policy*. - Fall 2012. - P. 1-6.
3. Social Communications Research Center. (2018). Regulatory billing issues at the legislative level: Ukraine's first steps and world experience. Retrieved from http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4110:regulyuvannya-problemi-bulingu-na-zakonodavchomu-rivni-pershi-kroki-ukrajini-ta-svitovij-dosvid&catid=8&Itemid=350
4. UNICEF Ukraine. (2017). Bullying in Ukraine: a major problem for children. UNICEF launches an anti-bullying campaign. Retrieved from http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4110:regulyuvannya-problemi-bulingu-na-zakonodavchomu-rivni-pershi-kroki-ukrajini-ta-svitovij-dosvid&catid=8&Itemid=350
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>

**Proceedings of the
XI International Scientific and Practical Conference
Social and Economic Aspects of Education in
Modern Society**

(Vol.1, March 22, 2019, Warsaw, Poland)

MULTIDISCIPLINARY SCIENTIFIC EDITION

Indexed by:

Passed for printing 17.03.2019. Appearance 22.03.2019.
Typeface Times New Roman.
Circulation 300 copies.
RS Global S. z O.O., Warsaw, Poland, 2019